

І.І. Савіцкая

БЕЛАРУСКАЯ ЛЕКСІКАГРАФІЯ: ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Вучэбна-метадычны комплекс
па спецыяльным курсе
для студэнтаў спецыяльнасці
1 – 210501 – Беларуская філалогія

Мінск
2011

УДК 811.161.3'374(075.8)
ББК 81.2Бел-4я73
Б 648

Р э к а м е н д а в а н а

Вучоным саветам філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
(пракол № 4 ад 10 лютага 2011 г.)

Р э ц е н з е н т ы:

кандыдат філалагічных навук дацэнт В.І. Уласевіч
кандыдат філалагічных навук дацэнт К.П. Любецкая

Савіцкая, І.І.

Беларуская лексікаграфія: гісторыя і сучаснасць: Вучэбна-метадычны комплекс па спецыяльным курсе для студэнтаў спецыяльнасці 1 – 210501 Беларуская філалогія / І.І. Савіцкая. – Мінск: БДУ, 2011. – 38 с.

Вучэбна-метадычны комплекс распрацаваны для студэнтаў дзённай формы навучання з улікам патрабаванняў, прадугледжаных вучэбным планам пры вывучэнні лексікаграфіі беларускай мовы. Дапаможнік змяшчае тэрміналагічную базу курса ў выглядзе слоўнікавых артыкулаў згодна з тэматыкай лекцый і мае на мэце дапамагчы студэнтам самастойна авалодаць асноўнымі палажэннямі спецкурса.

© Савіцкая І.І., 2011

ЗМЕСТ

Праграма спецыяльнага курса "Беларуская лексікаграфія: гісторыя і сучаснасць"	4
Тэматыка лекцый	5
Практычныя заняткі	28
Матэрыялы да кантролю за самастойнай работай студэнтаў ...	33
КСРС № 1	33
КСРС № 2	34
Літаратура	36
Прынятыя скарачэнні	37
Тэрміналагічны ўказальнік	38

ПРАГРАМА СПЕЦКУРСА “АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛЕКСІКАГРАФІІ”

Спецыфіка апісання слова ў слоўніку. Лексікаграфія як раздзел мовазнаўства. Задачы лексікаграфіі. З гісторыі лексікаграфіі.

Тыпалогія слоўнікаў. Структура слоўнікавага артыкула. Адрозненне слоўнікавых артыкулаў лінгвістычных і энцыклапедычных слоўнікаў. Спосабы адлюстравання ў слоўнікавым артыкуле лінгвістычнага слоўніка розных відаў інфармацыі пра слова. Сістэма функцыянальных памет у лексікаграфічных крыніцах.

Метадалагічныя і лінгвістычныя аспекты лексікаграфіі. Функцыі лексікаграфічных выданняў. Метамова слоўнікавых артыкулаў. Варыянты слоў, мнагазначныя словы і іх падача ў слоўніках.

Гістарычная лексікаграфія. Развіццё беларускай гістарычнай лексікаграфіі. Развіццё новых значэнняў слоў як дыяхранічная з'ява. Лінгвістычнае і экстралінгвістычнае ў гістарычнай лексікаграфіі.

Беларуская лексікаграфія 20-х гг. XX ст. Лінгвістычныя і экстралінгвістычныя перадумовы ўзнікнення лексікаграфічных прац 20-х гг. Розныя напрамкі ў працэсе нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы. Здабыткі тагачаснай лексікаграфіі. Выданні Інстытута беларускай культуры. Норма літаратурнай мовы і слоўнікі.

Тэрмінаграфія. Станаўленне беларускай тэрміналогіі: ад “Слоўніка беларускай мовы” І.І. Насовіча да сучасных слоўнікаў.

Вучэбная лексікаграфія. Слоўнікавы артыкул як адзін са спосабаў спасціжэння слова.

Лінгвакраіназнаўчая лексікаграфія. Апісанне нацыянальна-культурнай семантыкі мовы, вучэбнае тлумачэнне нацыянальна маркіраваных адзінак у слоўніку.

Праблематыка і перспектывы сучаснай айчыннай лексікаграфіі.

ТЭМАТЫКА ЛЕКЦЫЙ

Тэма № 1. Лексікаграфія як раздзел мовазнаўства

Пытанні для разгляду:

1. Прадмет і задачы спецкурса.
2. Лексікаграфія як галіна навукі.
3. Метадалагічныя і лінгвістычныя аспекты лексікаграфіі.
4. Функцыі лексікаграфічных выданняў.
5. З гісторыі лексікаграфіі.
6. Этапы развіцця беларускай лексікаграфіі.
7. Тыпалогія слоўнікаў.
8. Слоўніковы артыкул.
9. Метамова і структура слоўніковых артыкулаў.

Тэрміналогія па тэме

ЛЕКСІКАГРАФІЯ (грэч. *lexikon* "слоўнік", *gráphō* "пішу") – раздзел мовазнаўства, які займаецца тэорыяй і практыкай складання слоўнікаў розных тыпаў. Лексікаграфіяй называецца таксама сукупнасць усіх слоўнікаў.

Лексікаграфія ўяўляе слова ў сукупнасці ўсіх яго ўласцівасцей, таму слоўнік аказваецца не толькі унікальным дапаможнікам па мове, але і найважнейшым інструментам навуковых даследаванняў, увасабленнем у слоўнікавай форме ўсіх аспектаў атрыманай інфармацыі. Слоўнікі і энцыклапедыі з’яўляюцца адным з найбольш універсальных спосабаў захавання назапашаных чалаветваў ведаў, таму лексікаграфія з’яўляецца тым раздзелам мовазнаўства, для якога характэрна найбольш выразная накіраванасць на шырокага спажывальніка лінгвістычнай інфармацыі.

Першыя вопыты складання слоўнікаў узыходзяць да глыбокай старажытнасці – эпохі нараджэння навукі пра мову ў старажытнаіндыйскай філалогіі – у сувязі з неабходнасцю тлумачэння слоў і іх значэнняў у свяшчэнных гімнах індусаў – ведах. Актыўную лексікаграфічную працу здзяйснялі вучоныя Старажытнай Грэцыі, Старажытнага Рыма і Арабскага Усходу, дзе былі створаны шматтомныя і шматмоўныя слоўнікі. Не перарывалася гэта дзейнасць і ў Сярэднія вякі. Бурнае развіццё лексікаграфіі звязана з эпохай Адраджэння, аднак яе агульная тэорыя ствараецца толькі ў XX ст. (Л. У. Шчэрба, С. І. Ожагаў, В. У. Вінаградаў, В. В. Маркоўкін; В. П. Лемцюгова, В. К. Шчэрбін, А. І. Жураўскі і інш.). Далейшае развіццё лексікаграфічнай тэорыі атрымала ў працах сучасных замежных лінгвістаў (Чэхіі, Славакіі, Францыі, ЗША і інш.).

СЛОЎНІК – 1) лексіка, слоўнікавы склад мовы, пэўнай сацыяльнай групы, асобнага пісьменніка і да т. п.; 2) даведачная кніга, якая ўтрымоўвае збор адзінак натуральнай або штучнай мовы (словы або марфемы, словазлучэнні, ідыёмы і да т.п.), размешчаных ў пэўным парадку (часцей у алфавітным або ідэаграфічным), тлумачыць значэнне апісваемых адзінак, дае розную інфармацыю пра іх ці пераклад на іншую мову або паведамляе звесткі пра прадметы, абазначаныя імі.

Слоўнікі адыгрываюць вялікую ролю ў духоўнай культуры, у іх адлюстроўваюцца веды, якімі валодае дадзенае грамадства ў пэўную эпоху. Слоўнікі выконваюць **сацыяльныя функцыі**: інфарматыўную (дазваляюць найкарацейшым спосабам – праз абазначэнні – далучыцца да назапашаных ведаў), камунікатыўную (даючы чытачам неабходныя словы роднай ці чужой мовы) і нарматыўную (фіксуючы значэнні і ўжыванні слоў, садзейнічаюць удасканаленню і уніфікацыі мовы як сродка зносін). Слоўнікі ўзніклі ў глыбокай старажытнасці, набываючы ўсё большую ролю ў назапашванні і перадачы інфармацыі.

Асноўным тыпам слоўнікаў з'яўляюцца розныя па аб'ёму алфавітныя *аднамоўныя тлумачальныя* слоўнікі, якія паказваюць значэнне, ужыванне, граматычныя і фанетычныя асаблівасці слоў. Гэтыя слоўнікі паяўляюцца на пэўным узроўні развіцця моўнай культуры народа, калі, з аднаго боку, пачынае адчувацца патрэба ў агульным нармалізуючым апісанні лексікі мовы, а з другога, мова дастаткова развітая, каб прадставіць лексікографам сродкі для такога апісання. Сацыяльная значнасць тлумачальных слоўнікаў пацвярджаецца тым, што ў многіх краінах яны былі створаны афіцыйна прызнанымі навуковымі таварыствамі (напр., акадэміямі). Нарматыўная функцыя ў іх здзяйсняецца ў адборы вакабул і значэнняў, а таксама з дапамогай прыкладаў і стылістычных памет. Ад тлумачальных паводле розных прымет адрозніваюцца іншыя **тыпы слоўнікаў**:

па зместу – энцыклапедычныя, якія тлумачаць не словы, але самі прадметы і паняцці, імі абазначаныя;

па адбору лексікі – тэзаўрусы, якія ахопліваюць усю лексіку мовы, і прыватныя слоўнікі, якія адлюстроўваюць некаторыя стылістычныя і тэматычныя пласты;

У плане зместу задачай слоўніка з'яўляцца апісанне лексікі мовы. У функцыянальным аспекце ён уяўляе сабой твор дыдактычнага характару, якім чытач карыстаецца для праверкі або пашырэння сваёй інфармацыі аб мове.

У лексікаграфіі кожнай мовы фарміруецца асобная *метамова* слоўніка – набор тыповых формул пры апісанні значэнняў слоў. Акрамя формул, метамова слоўніка ўключае тлумачэнні, паметы, віды скарачэнняў, умоўныя знакі (напр., тыльда ~ для замяшчэння слова, ромб ◊ – для фразеалогіі). Слоўнікі могуць выкарыстоўваць разнастайнасць шрыфтаў, табліцы, графічныя ілюстрацыі.

Любы слоўнік характарызуецца пэўнай канцэпцыяй, якая тычыцца тыпу, аб'ёму слоўнікаў і распрацоўкі ў ім розных лексікаграфічных параметраў, г. зн. адбору слоў і іх аспектаў, патлумачаных у слоўніку. Канцэпцыя слоўніка або імпліцытна заключана ў самой структуры слоўніка, або тлумачыцца экспліцытна ва ўводным артыкуле да яго. Адлюстраванне розных лексікаграфічных параметраў у канкрэтным слоўніку вызначаецца спецыфікай мовы, лексікаграфічнай традыцыяй адпаведнай краіны, тыпам і прызначэннем слоўніка і поглядамі дадзенага лексікографа.

Кожны параметр слоўніка мае пэўную тыпалогію рашэнняў, унутры якой лексікограф вызначае свой выбар. Пры складанні слоўніка ўзнікае праблема *адбору*, г.зн. судносінамі паміж дадаемай інфармацыяй і агульнымі ведамі носьбітаў мовы. Паводле аб'ёму і адбору адзінак апрацоўкі (наменклатуры) слоўнік можа быць экстэнсіўным (які імкнецца ахапіць максімальную колькасць адзінак) і селектыўным (які абмяжоўвае адбор у залежнасці ад аб'ёму і прызначэння слоўніка). Адбор слоў і інфармацыя пра іх грунтуецца на аналізе тэкстаў, узораў вуснага маўлення, якія лексікограф мадэлюе, наяўных слоўнікаў і граматык, а таксама на ўласным моўным вопыце складальніка.

У цяперашні час усё больш усведамляецца роля слоўнікаў у духоўным жыцці грамадства, у асэнсаванні культурнай спадчыны народа. Нават невялікі аб'ём інфармацыі слоўнікавага артыкула з'яўляецца вынікам значнай эксперыментальнай працы. Любы аўтарытэтны слоўнік складаецца з сукупнасці крыніц: папярэдніх слоўнікаў, слоўнікавых картатэк, лінгвістычных эксперыментаў, электронных базаў дадзеных.

Набходна ўлічваць прынцыпова розныя задачы трох асноўных груп карыстальнікаў слоўнікамі: носьбітаў мовы, перш за ўсё навучэнцаў; тых, хто вывучае замежную мову; лінгвістаў, даследчыкаў мовы. Таму дыялог “чалавек – слоўнік” выступае важнай формай камунікатыўнай і пазнаваўчай дзейнасці.

Слоўнік як унікальны аб'ект навуковай працы лінгвістаў займае асаблівае месца ў фарміраванні культурнага члена грамадства.

ПРЫНЦЫПЫ ЛЕКСІКАГРАФІРАВАННЯ – пералік правілаў, паводле якіх адбываецца стварэнне лексікаграфічных прац. Практыка лексікаграфіравання зводзіцца да наступных прынцыпаў:

1. Пераемнасць лексікаграфічных твораў.

Любыя слоўнікі пры апісанні пэўнага слоўнікавага матэрыялу абавязаныя на наяўную лексікаграфічную традыцыю. Акрамя таго, бывае, што слоўнік, які па розных прычынах не задавальняў першапачатковы намер складальнікаў, у далейшым аказваецца карыснай крыніцай пры стварэнні іншых слоўнікаў.

2. Значная роля суб'ектыўнага фактару пры складанні слоўнікаў.

Нельга поўнасьцю выключыць з лексікаграфіі індывідуальна-стылістычны фактар. Талент выдатных лексікографаў розных краін, такіх як

Вэбстэр, Літрэ, Ларус, Даль, Шчэрба, Ожэгаў і інш., знайшоў адлюстраванне, у прыватнасці, у тым, што створаныя імі слоўнікі нясуць на сабе адбітак іх асабістай творчасці, наватарства, непаўторнай індывідуальнасці стылю.

3. Абумоўленасць жорсткім прагматызмам.

Кожны слоўнік арыентаваны на пэўнага чытача, улічвае спецыфіку моў, патрэбу ў дадзеных лексікаграфічных працах у гэты час, ствараецца часам з чыста утылітарных меркаванняў.

4. Нарматыўнасць у адборы і падачы лексікі.

Зыходзячы з нарматыўна-стылістычных задач слоўніка, нельга дапусціць неабмежаваны наплыў у яго ненарматыўных сродкаў мовы, нават шырока прадстаўленых у розных сферах словаўжывання. Разам з тым нельга забывацца, што багацце мовы выражаецца перш за ўсё ў тым, што яна складаецца не толькі з нейтральных, стылістычна не маркіраваных сродкаў. Прынцып нарматыўнасці не павінен прывесці да адсячэння розных элементаў, абмежаваных у функцыянальным плане. Нарматыўны слоўнік, які закліканы паказаць сучасныя нормы словаўжывання, павінен адлюстраваць таксама і разнастайнасць лексічнай сістэмы.

5. Тэарэтычная і практычная шматпланавасць лексікаграфічных апісанняў.

Пры любым навуковым аналізе слоўнікавага складу мовы заўсёды застаюцца неадлюстраванымі якія-небудзь яе аспекты, якія маглі б прадставіць дадзеную з'яву з іншага пункту погляду. Прынцып адноснасці лексікаграфічнага апісання мае на ўвазе дапушчэнне множнасці гэтых аспектаў.

ПРАКТЫЧНАЯ ЛЕКСІКАГРАФІЯ (слоўнікавая справа) выконвае грамадска важныя функцыі – яна забяспечвае:

- 1) навучанне мове – як роднай, так і няроднай;
- 2) апісанне і нармалізацыю роднай мовы;
- 3) міжмоўныя зносіны;
- 4) навуковае вывучэнне лексікі (этымалагічныя, гістарычныя слоўнікі, слоўнікі мёртвых моў і інш.).

У развіцці практычнай лексікаграфіі ў розных народаў вылучаюцца тры падобныя перыяды:

1. даслоўнікавы перыяд. Асноўная функцыя – тлумачэнне малазразумелых слоў: *гласы* (Шумер, 25 ст. да н.э.; Кітай, 20 ст. да н.э.; Заходняя Еўропа, 8 ст. да н.э.; Расія, 11 ст.), *гласарыі* (зборнікі глос да асобных твораў або да аўтараў, напр., да Ведаў, 1-е тыс. да н.э.; да Гамера, з 5 ст. да н.э.), *вакабулярыі* (зборнікі слоў для вучэбных і іншых мэтаў, напрыклад, трохмоўныя шумера-акадска-хецкія таблічкі, 14-13 стст. да н.э., спісы слоў па тэматычных групах у Егіпце, 1750 г. да н.э., і інш.);
2. ранні слоўнікавы перыяд. Асноўная функцыя – вывучэнне літаратурнай мовы, адрознай ў многіх народаў ад размоўнага маўлення, напр., аднамоўныя лексіконы санскрыта (6-8 стст.), старажытнагрэчаскай мовы

(10 ст.); пазней – перакладныя слоўнікі пасіўнага тыпу, у якіх лексіка чужой мовы тлумачыцца з дапамогай слоў народнай мовы (арабска-перс., 11 ст.; лацінска-англ., 15 ст.; царкоўна-славянска-рускай, 16 ст.), затым перакладныя слоўнікі актыўнага тыпу, дзе зыходнай з'яўляецца народная мова (французска-лац., англа-лац., 16 ст.; руска-лац.-грэч, 18 ст.), а таксама двухмоўныя слоўнікі жывых моў. Першыя слоўнікі тыпу тлумачальных ствараюцца ў краінах з іераліграфічным пісьмом (Кітай, 3 ст. да н.э.;

3. перыяд развітай лексікаграфіі, звязаны з апісаннем нацыянальных літаратурных моў. Асноўная функцыя – апісанне і нармалізацыя слоўнікавага складу мовы, павышэнне моўнай культуры грамадства: тлумачальныя слоўнікі, многія з якіх складаюцца дзяржаўнымі акадэміямі і філалагічнымі грамадствамі (італьянскі слоўнік Акадэміі Круска, 1612 г.; слоўнік Расійскай Акадэміі, 1789-94 гг., і інш.), з'яўляюцца таксама сінанімічнымі, фразеалагічнымі, дыялекталагічнымі, тэрміналагічнымі, арфаграфічнымі, граматычнымі і інш. слоўнікамі.

На развіццё лексікаграфіі ўплывалі філасофскія канцэпцыі эпохі. Напр., акадэмічныя слоўнікі 17-18 стст. ствараліся пад уплывам філасофіі навукі Ф. Бэкана і Р. Дэкарта. Слоўнік французскай мовы Э. Літрэ (1863-72) і інш. слоўнікі 19 ст. апынуліся пад уплывам пазітывізму. Эвалюцыянісцкія тэорыі 19 ст. замацавалі ў слоўніках гістарычны аспект.

У 18-19 стст. сцвярджаецца, а ў 20-м ст. замацоўваецца новая функцыя лексікаграфіі – збор і апрацоўка дадзеных для лінгвістычных даследаванняў у галіне лексікалогіі, словаўтварэння, стылістыкі, гісторыі мовы. Слоўнік набывае "індустрыяльны" характар (стварэнне лексікаграфічных цэнтраў і інстытутаў, прымяненне ЭВМ, з 1950 г., і г.д.).

ТЭАРЭТЫЧНАЯ ЛЕКСІКАГРАФІЯ сфарміравалася ў 2-й трэці 20-га ст. Першую навуковую тыпалогію слоўнікаў стварыў савецкі вучоны Л.У. Шчэрба (1940 г.; С. І. Ожагаў, В. У. Вінаградаў, В. В. Маркоўкін; В. П. Лемцюгова, В. К. Шчэрбін, А. І. Жураўскі і інш.). Далейшае развіццё лексікаграфічнай тэорыі атрымала ў працах сучасных замежных лінгвістаў (Чэхіі, Славакіі, Францыі, ЗША і інш.).

Тэарэтычная лексікаграфія ахоплівае наступны комплекс праблем:

- 1) распрацоўка агульнай тыпалогіі слоўнікаў і слоўнікаў новых тыпаў;
- 2) распрацоўка макраструктуры слоўніка (адбор лексікі, прынцып размяшчэння слоў і слоўнікавых артыкулаў, вылучэнне амонімаў, уключэнне ў корпус слоўніка няўласна лексікаграфічнага матэрыялу – граматычных артыкулаў, ілюстрацый і інш.);
- 3) распрацоўка мікраструктуры слоўніка, г.зн. асобнага слоўнікавага артыкула (граматычны і фанетычны каментарый да слова, вылучэнне і класіфікацыя значэнняў, сістэма памет, тыпы моўных ілюстрацый, падача фразеалогіі, дадатковая інфармацыя, напр., этымалогія слова ў тлумачальным слоўніку, і інш. праблемы ў залежнасці ад тыпу слоўніка).

Для сучаснай тэорыі лексікаграфіі характэрныя:

- а) уяўленні пра лексіку як пра сістэму (вылучэнне значэнняў слоў паводле іх сувязей з іншымі словамі ў тэксе і ўнутры семантычных палёў);
- б) дыялектычны погляд на значэнне слова (імякненне адзначаць адценні і пераходы ў значэннях слоў, іх ужыванне ў маўленні);
- в) прызнанне цеснай сувязі лексікі з граматыкай і іншымі аспектамі мовы;
- г) падкрэсленне важнай сацыяльнай функцыі слоўнікаў, якія фіксуюць сукупнасць ведаў грамадства пэўнай эпохі.

ТЫПАЛОГІЯ СЛОЎНІКАЎ вызначаецца паводле розных аспектаў – тэматыкі, адрасата слоўніка і аб’ёму словаспіса:

I. Слоўнікі, якія апісваюць лексічную сістэму мовы: 1. тлумачальныя слоўнікі рознага аб’ёму для розных катэгорый чытачоў. 2. Слоўнікі новых слоў. 3. Слоўнікі іншамоўных слоў. 4. Слоўнікі. Якія адлюстроўваюць сістэмнасць сувязей паміж словамі (аспектныя слоўнікі): слоўнікі сінонімаў, антонімаў, амонімаў, паронімаў. 5. Слоўнікі па фразеалогіі і парэміі. 6. Слоўнікі па анамастыцы і тапаніміцы. II. Слоўнікі, якія апісваюць граматычную сістэму мовы (марфалагічныя і сінтаксічныя ўласцівасці слова). III. Слоўнікі спалучальнасці. IV. Слоўнікі па словаўтварэнню. V. Слоўнікі па арфаэпіі. VI. Слоўнікі па арфаграфіі. VII. Слоўнікі цяжкасцей. VIII. Слоўнікі па этымалогіі. IX. Гістарычныя слоўнікі. X. Слоўнікі мовы пісьменнікаў. XI. Слоўнікі па слоўнікавай літаратуры. XII. Слоўнікі тэрмінаў. XIII. Помнікі нацыянальнай лексікаграфіі. XIV. Лінгвастатыстычныя слоўнікі.

Сучасная лексікаграфія развіваецца па двух асноўных напрамках: стварэнне спецыялізаваных слоўнікаў, у якіх змяшчаецца інфармацыя толькі аднаго тыпу (напрыклад, пра напісанне слоў – арфаграфічныя слоўнікі) і комплексных, якія ўключаюць па магчымасці ўсе звесткі пра слова. У іх тлумачацца яго значэнні, граматычныя характарыстыкі, правілы вымаўлення і напісання, апісваюцца яго сэнсавыя сувязі з іншымі словамі (сінонімамі, антонімамі), асаблівасці яго ўжывання ў розных стылях маўлення. Часам комплексныя слоўнікі ўключаюць і энцыклапедычныя звесткі пра слова.

Розныя тыпы слоўнікаў задавальняюць патрэбы як носьбітаў мовы, так і іншамоўных адрасатаў, сярод якіх вылучаюцца наступныя групы: носьбіты мовы; навучэнцы няроднай мове; лінгвісты. Так, розныя катэгорыі носьбітаў мовы (асаблівае месца сярод іх належыць навучэнцам) адчуваюць вострую патрэбу ў слоўніках дыдактычнай накіраванасці (тлумачальных, замежных слоў, арфаграфічных, арфаэпічных). У тых, хто займаецца чытаннем тэксту з рознымі мэтамі (літаратурны рэдактар, навучэнец, настаўнік-славеснік, даследчык-філолаг), узнікае патрэба ў слоўніках, якія даюць інфармацыю аб парадыгматычных сувязях слоў. Тым, хто працуе над стварэннем тэкстаў, патрэбны слоўнікі, якія даюць інфармацыю пра спалучальнасць слоў. Цэнтральным тыпам лексікаграфічных выданняў застаецца тлумачальны

аднамоўны слоўнік. У іншых слоўніках, як правіла, мае месца спалучэнне некалькіх тыпалагічных прымет.

Стварэнне дасканалай тыпалогіі слоўнікаў з'яўляецца адной з актуальных праблем лексікаграфіі. Гэтая праблема мае не толькі тэарэтычнае, але і практычнае значэнне, паколькі яе вырашэнне дазволіць прагназаваць напямкі лексікаграфічнай дзейнасці.

АДНАМОЎНЫЯ СЛОЎНІКІ – слоўнікі, у якіх словы тлумачацца сродкамі той жа мовы. Яны могуць уключаць усе словы нацыянальнай мовы (гл. *тэзаўрусы*) або лексіку якога-небудзь пласта ці стылю. У залежнасці ад галоўнай мэты і аб'екта апісання аднамоўныя слоўнікі падзяляюцца на тлумачальныя, фразеалагічныя, дыялектныя, слоўнікі іншамовных слоў, неалагізмаў (характарызуюць сэнсавы змест агульных моўных адзінак); анамастычныя слоўнікі (слоўнікі ўласных імёнаў); слоўнікі сінонімаў, антонімаў, амонімаў, паронімаў (характарызуюць сістэмныя адносіны ў лексіцы); ідэаграфічныя слоўнікі (групуюць лексіку паводле сфер члянэння паняццёвай карціны свету: сусвет → матэрыяльны свет → арганічны свет → неарганічны свет → расліны, жывыя істоты → чалавек); этымалагічныя, гістарычныя слоўнікі (адлюстроўваюць вынікі дыяхроннага аналізу моўных з'яў); граматычныя, словаўтваральныя, слоўнікі марфем (апісваюць граматычную сістэму слоўнікавага складу мовы); адваротныя, частотныя (адлюстроўваюць асаблівую навуковую мэту); арфаэпічныя, акцэнталагічныя і іншыя слоўнікі цяжкасцей (арыентуюць на правільнае маўленчае ўжыванне); арфаграфічныя слоўнікі (утрымліваюць у сабе ўзоры правапісу); слоўнікі мовы пісьменнікаў (утрымліваюць апісанне лінгвакультурнага феномена – узору асабістага валодання мовай). Для развіцця аднамоўных слоўнікаў неабходна, з аднаго боку, дастатковая структурная разналінаванасць мовы, з другога – належны ўзровень нацыянальнай самасвядомасці і моўнай культуры народа (для ўсведамлення патрэбы апісання і нармалізацыі роднай мовы) і вышэйшы, чым для перакладных слоўнікаў, узровень лексікаграфічнай тэхнікі.

ПЕРАКЛАДНЫЯ (ДВУХ- і ШМАТМОЎНЫЯ) СЛОЎНІКІ – слоўнікі, у якіх да рэестравых слоў адной мовы даюцца адпаведнікі іншай мовай, г. зн. загалоначныя словы зыходнай мовы перакладаюцца лексічнымі сродкамі іншай мовы. Акрамя двухмоўных, існуюць шматмоўныя слоўнікі, якія даволі зручныя для практычнага вывучэння некалькіх замежных моў (напрыклад, слоўнікі лексічных мінімумаў розных моў), для наяўнага супастаўлення рознамоўных тэрмінаў некаторых галінаў навукі, тэхнікі і перакладу іх на патрэбную мову (напрыклад, З. Верас "Беларуска-польска-расейска-лацінскі батанічны слоўнік" (1924), В.А. Радкевіч, Л.М. Вардамацкі, А.А. Ляшко "Біялагічная тэрміналогія і наменклатура: Слоўнік руска-беларуска-лацінскі, беларуска-рускі" (1993)). Практыка стварэння двухмоўных і шматмоўных (перакладных) слоўнікаў існуе з даўняй пары.

Так, адзін з найстаражытнейшых перакладных слоўнікаў – "Книга лексикон греко-славено-латинский" Я. Славінецкага – быў створаны ў перыяд 1664-1676 гг. Існуе значная колькасць двух- і шматмоўных беларуска-замежных і замежна-беларускіх слоўнікаў, што выклікана неабходнасцю выкладчыцкай практыкі і пашырэннем перакладчыцкай дзейнасці: "Русско-белорусский словарь" у 3 тт. Пад рэд. Я. Коласа, К. Крапівы і П. Глебкі (1993), "Беларуска-рускі слоўнік" у 2 тт. Пад рэд. К.К. Атраховіча (1988), "Украінска-беларускі слоўнік" В.П. Лемцюговай (1980), "Падручны польска-беларускі слоўнік" пад рэд. А. Абрэмбскай-Яблонскай і М. Бірылы (Варшава, 1962), "Ангельска-беларускі слоўнік. Беларуская-ангельскі слоўнік" Я. Пятроўскага (1993), "Англійска-беларуска-рускі слоўнік" пад рэд. Т.М. Сушы, А.К. Шчукі (1989; 2004), "Нямецка-беларуска-рускі слоўнік" пад рэд. У.І. Марцінеўскага, П.В. Садоўскага (1988; 2003), "Французска-беларуска-рускі слоўнік" пад рэд. С.М. Батуры (1992). У гісторыі станаўлення нацыянальных лексікаграфій жанр перакладных слоўнікаў з'яўляецца першым у сувязі з практычнымі патрэбамі грамадства. У мовах з недастатковым сацыяльным і стылёвым функцыянаваннем (напрыклад, у бездзяржаўных народаў) ён пераважае над жанрам аднамоўных слоўнікаў.

СЛОЎНІКІ ЛІНГВІСТЫЧНЫЯ – кнігі, якія ўтрымліваюць у сабе сістэматызаванае апісанне моўных адзінак, перш за ўсё слоў. Асобны прыватны тэкст, прысвечаны моўнай адзінцы або групе адзінак (слову, лексічнай групе, гнязду слоў, марфеме), у лінгвістычным слоўніку называецца **с л о ў н і к а в ы м а р т ы к у л а м** (гл.).

Лінгвістычныя слоўнікі, якія змяшчаюць разнастайныя звесткі пра слова, называюць **а г у л ь н ы м і** (комплекснымі). Такія, у першую чаргу, тлумачальныя слоўнікі: акрамя характарыстыкі зместу, у іх падаюцца звесткі пра граматычныя ўласцівасці слова, яго стылістычнай афарбоўцы, правільным напісанні і націску. Словы, у якіх увага засяроджана на асобных уласцівасцях слова, называюць **п р ы в а т н ы м і**, або аспектнымі (як, напрыклад, арталагічныя слоўнікі, якія змяшчаюць характарыстыку слова з пункту гледжання правільнасці ўжывання). Лінгвістычныя слоўнікі, якія маюць на мэце максімальна поўнае і прапарцыянальнае прадстаўленне ўсіх разнавіднасцей лексікі нацыянальнай мовы, называюцца **с л о ў н і к а м і - т э з а ў р у с а м і** (такія, напрыклад, акадэмічныя шматтомныя тлумачальныя слоўнікі).

Паводле спосабу арганізацыі матэрыялу лінгвістычныя слоўнікі бываюць алфавітнымі (асноўны прынцып), гнездавымі, ідэаграфічнымі (словаўтваральныя гнёзды або ідэаграфічныя блокі таксама размяшчаюцца па алфавіту). Паводле прызначэння слоўнікі могуць быць агульнымі, вучэбнымі (серыя "школьных слоўнікаў", слоўнікі для іншаземцаў), спецыялізаванымі (напрыклад, для работнікаў радыё і тэлебачання). Акадэмічныя слоўнікі змяшчаюць самыя поўныя звесткі аб слове і адрасаваны, перш за ўсё, навуковым работнікам.

Кожны слоўнік уяўляе сабой адначасова помнік духоўнай культуры народа і ў той жа час дапаможнік, які дапамагае лепш разумець родную мову і больш эфектыўна карыстацца ёй. Зварот да слоўніка складае патрэбу інтэлектуальнай асобы.

СЛОЎНІКІ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНЫЯ (энцыклапедыі) – кнігі, якія змяшчаюць апісанне пэўнай галіны ведаў у сціслым выглядзе. Як і тлумачальныя лінгвістычныя слоўнікі, энцыклапедычныя слоўнікі ўяўляюць сабой алфавітную паслядоўнасць прыватных тэкстаў – слоўнікавых артыкулаў (гл.), у якіх апісваюцца навуковыя паняцці, гістарычныя падзеі з розных галін ведаў, падаюцца персаналіі выдатных прадстаўнікоў пэўных сфер дзейнасці. У энцыклапедычных слоўніках апісваюцца не словы, а прадметы, навуковыя паняцці, падзеі, асобы. У энцыклапедычных слоўніках не падаюцца граматычныя і стылістычныя характарыстыкі слоў, што абазначаюць гэтыя паняцці, і не ілюструюцца ўжыванні гэтых слоў. Як правіла, у энцыклапедычных слоўніках ўключаюцца толькі намінальныя адзінкі (назоўнікі і субстантыўныя словазлучэнні), у складзе загаловак слоў і ў тлумачальным тэксце слоўнікавага артыкула шырока выкарыстоўваюцца ўласныя імёны. У якасці ілюстрацыі энцыклапедычныя слоўнікі выкарыстоўваюць малюнкі, фатаграфіі, схемы, дыяграмы і г.д.

Паводле ахопу рэчаіснасці энцыклапедычныя слоўнікі падзяляюцца на **у н і в е р с а л ь н ы я і г а л і н о в ы я**. Ва ўніверсальных адлюстроўваюцца рэаліі рэчаіснасці, асновы навукі, тэхнікі і культуры ўсіх часоў і народаў, у галіновых – сфера адной або сумежных галін ведаў (напрыклад, *Філасофскі энцыклапедычны слоўнік*). Да энцыклапедычных слоўнікаў адносяцца ўсе тэрміналагічныя і біяграфічныя слоўнікі.

Энцыклапедычныя і лінгвістычныя слоўнікі могуць збліжацца паміж сабой, асабліва гэта характэрна для энцыклапедычных слоўнікаў у гуманітарных галінах ведаў.

ТЭЗАЎРУС – 1. Слоўнік, які падае лексічны склад мовы з семантычнымі разрадамі (паняццевымі рубрыкамі) розных ступеней абагульнення і колькасці з перакрываваным групаваннем. Назву ўпершыню ўжыў П. Ражэ ў сваім “Тэзаўрусе англійскіх слоў ды выказаў” (1852). На аснове іерархічнага групавання (рода-відавых адносін) лексіка-семантычная сістэма паслядоўна членіцца на тэматычныя групы ад шырэйшых да вузейшых катэгорый значэнняў (сусвет – жывая прырода – раслінны свет, жывёльны свет, чалавек і г. д.). На аснове карэлятыўнага групавання ў межах такіх тэматычных груп вылучаюць сінанімічныя, антанімічныя, разнастайныя асацыятыўныя адносіны. Лексіка групуецца на паняццевай аснове, таму для пошуку слоў падаюцца іх алфавітныя паказчыкі. Сінанімічнымі для гэтага тыпу тэзаўрусаў з’яўляюцца назвы “ідэаграфічны” (ідэалагічны, тэматычны, сістэматычны, аналогій) слоўнік. У англамоўнай лексікаграфіі назва “тэзаўрус” ужываецца пераважна для аб’яднаных слоўнікаў сінанімаў і антонімаў.

2. Інфармацыйна-пошукавы слоўнік, які падае ў алфавітным парадку сукупнасць тэрмінаў (дэскрыптараў) пэўнай галіны ведаў з сістэматызацыяй іх іерархічных і карэляцыйных адносін. 3. Слоўнік (часцей тлумачальнага тыпу), мэтай якога з’яўляецца поўны ахоп лексічнага складу мовы. Гэта могуць быць слоўнікі мёртвых моў або папярэдніх фіксаваных перыядаў жывых моў. Паводле прынцыпаў адбору рэестру да тэзаўрусаў можна аднесці таксама слоўнікі мовы пісьменнікаў ды некаторых іх твораў. Што тычыцца жывых моў, гэтая мэта практычна немагчымая з прычыны іх тэрытарыяльнага і сацыяльнага рассянення і пастаяннай дынамікі развіцця. Таму гэты жанр слоўніка абазначае толькі імкненне да максімальна поўнага ахопу лексічнага складу мовы (у адрозненне ад слоўнікаў, пабудаваных пераважна на лексіцы сучаснай агульнанароднай мовы).

ТЛУМАЧАЛЬНЫ СЛОЎНІК – універсальны аднамоўны слоўнік, які падае лексіка-фразеалагічны склад мовы з тлумачэннем значэння, граматычных і стылістычных асаблівасцей ужывання рэестравых адзінак, а таксама з такімі менш абавязковымі лексікаграфічнымі параметрамі, як вымаўленне, правапіс словаформ, этымалогія, першая пісьмовая або слоўнікавая фіксацыя, падача сінонімаў і антонімаў, іншамовных адпаведнікаў. Такім чынам, у тлумачальных слоўніках слова паўстае ў непарыўнай сувязі трох найважнейшых сістэмных параметраў – парадыгматычнага, сінтагматычнага і дэрывацыйнага, якія паасобку становяцца прадметам спецыяльнай увагі лексікографа ў аспектных слоўніках: сінанімічных, антанімічных, паранімічных, аманімічных, ідэаграфічных (парадыгматычныя сувязі слоў), спалучальнасці, эпітэтаў (сінтагматычныя сувязі), словаўтваральных (дэрывацыйныя сувязі). Таму можна сказаць, што, з’яўляючыся цэнтральным тыпам слоўнікаў, тлумачальныя слоўнікі ў значнай ступені выконваюць функцыі іншых (аспектных) лексікаграфічных выданняў. У тлумачальным слоўніку найбольш поўна рэалізуюцца дзве асноўныя функцыі лексікаграфіі – апісанне і нармалізацыя слоўнікавага складу мовы з дапамогай кампактнай і зручнай для карыстання навуковай мадэлі (рэгістрацыйная функцыя) з адначасовым стылістычным і арталагічным яго ўпарадкаваннем, што спрыяе павышэнню моўнай культуры народа (кадыфікацыйная функцыя).

Тлумачальныя слоўнікі могуць быць нарматыўнымі і ненарматыўнымі. У тлумачальных **н е н а р м а т ы ў н ы х** слоўніках адбор слоў і звесткі пра іх строга адпавядаюць дзеючым моўным нормам. **Н е н а р м а т ы ў н ы я** тлумачальныя слоўнікі ўяўляюць сабой так званую “скарбніцу мовы”, або тэзаўрус, – тып слоўніка, які адлюстроўвае слоўнікавы склад мовы ў поўным аб’ёме.

У гісторыі нацыянальных лексікаграфій жанр тлумачальнага слоўніка з’яўляецца параўнальна позна, яго ўкладанню папярэднічае працэс стварэння лексічнай картатэкі нацыянальнай мовы. Тлумачальныя слоўнікі, асабліва вялікія, з’яўляюцца вяршыняй слоўніцтва: яны дастаткова поўна падаюць

лексіку дадзенай мовы і іх стварэнне пад сілу толькі вялікім лексікаграфічным калектывам (у прыватнасці, нацыянальным акадэміям).

КАМП'ЮТАРНАЯ ЛЕКСІКАГРАФІЯ – слоўнікі, якія складзены і захоўваюцца з дапамогай сучасных інфармацыйных тэхналогій. У сувязі з увядзеннем камп'ютарных тэхналогій рысы сучаснай лексікаграфіі істотна змяніліся, адначасова пашырыліся і магчымасці карыстальнікаў слоўнікавай прадукцыі. У цяперашні час паспяхова вырашаецца задача стварэння электронных баз дадзеных (вызначаным чынам упарадкаваных звестак пра некаторыя аб'екты), у якія ўвойдуць ўсе найбольш значныя нацыянальныя слоўнікі, а таксама вялікія банкі тэкстаў. На дадзены момант у камп'ютарнай лінгвістыцы не існуе спецыялізаваных лексікаграфічных баз дадзеных, аднак такія базы дадзеных, як ACCESS, FOX-Base, PARADOX, D-Base прыстасаваны для запаўнення слоўнікавых картак, а таксама для іх рэдагавання. Паколькі ўсе кампаненты базы дадзеных звязаны паміж сабой, карыстальнік гэтага фонду зможа за кароткі час атрымаць інфармацыю з любога слоўніка або з сукупнасці слоўнікаў па зададзеных параметрах ў любой форме (алфавітнай, прамой, адваротнай, статыстычнай), аўтаматычна стварыць слоўнік слоў пэўнага аўтара (навукоўца, пісьменніка). Акрамя таго, выкарыстанне электроннага фонду дазволіць апэратыўна вырашыць вечную лексікаграфічную праблему – непазбежнае адставанне любога слоўніка ад рэальнага сучаснага жыцця мовы, паколькі з'яўляецца магчымасць тэрміновай лексікаграфічнай апрацоўкі і ўключэння ў словаспіс любога зафіксаванага новага слова.

СЛОЎНІКАВЫ АРТЫКУЛ – загалоўнае слова з усёй прыведзенай да яго інфармацыяй, у двухмоўных слоўніках – загалоўнае слова з усімі прыведзенымі эквівалентамі. Элементамі слоўнікавага артыкула з'яўляюцца загалоўнае слова, тлумачэнне яго значэння, кароткая інфармацыя пра ўласцівасці ў выглядзе спецыяльных скарачаных характарыстык – памет і ўмоўных знакаў, прыклады (ілюстрацыі). Структура слоўнікавага артыкула, набор яго кампанентаў вар'іруюцца ў залежнасці ад мэты, аб'ёму, адрасаванасці слоўніка і забяспечваюць аб'ектыўную інфармацыю пра слова, пра розныя віды яго моўнага акружэння.

ЗАГАЛОВАЧНАЕ СЛОВА ("чорнае" слова, лема, вакабула) – слова, якое адкрывае слоўнікавы артыкул і размяшчаецца ў слоўніку адпаведна з прынятай у ім сістэмай размяшчэння. Для прадстаўлення ў слоўніку граматычных уласцівасцей вакабулы выкарыстоўваецца паняцце словаформы або слоўнікавай формы. Асноўная слоўнікавая форма – гэта граматычная форма, якая традыцыйна прадстаўляе дадзеную часціну мовы ў слоўнікавым артыкуле. Для імёнаў такой словаформай служыць назоўны склон адзіночнага ліку, а для дзеясловаў – інфінітыў.

ПАМЕТА – выкарыстанае ў слоўніках скарачанае абазначэнне пэўнай прыметы слоўнікавай адзінкі. У цэлым сістэма слоўнікавых памет адлюстроўвае навуковыя класіфікацыі моўных адзінак, утрымлівае апісанне ўсёй сукупнасці іх тыповых прымет. Паметы даюцца ў скарачаным выглядзе для таго, каб не павялічваць істотна аб'ём слоўніка. У кожным слоўніку абавязкова прыводзіцца спіс умоўных скарачэнняў, у якім расшыфроўваюцца ўсе выкарыстаныя паметы.

У залежнасці ад характару абазначаемай прыметы паметы падзяляюцца на некалькі груп.

Г р а м а т ы ч н ы я паметы ўказваюць на часціну мовы, да якой адносіцца дадзеная слоўніковая адзінка і асобныя граматычныя катэгорыі (*дзеясл.* – дзеяслоў, *м.* – мужчынскі род, *адз.* – адзіночны лік, *зак.* – закончанае трыванне); с е м а н т ы ч н а я памет *перан.* – пераноснае значэнне – указвае на асобы тап лексічнага значэння; вялікая група с т ы л і с т ы ч н ы х памет характарызуе лексіку паводле сферы ўжывання (*кніжн.* – кніжнае, *разм.* – размоўнае, *афіц.* – афіцыйнае), эмацыянальнай афарбоўкі (*ласк.* – ласкальная форма, *зневаж.* – зневажальнае), абмежаванасці ўжывання (*уст.* – устарэлае, *спец.* – спецыяльнае). У поўных тлумачальных слоўніках пры неабходнасці выкарыстоўваюцца ўказанні на канкрэтную галіну ўжывання слова (*матэм.* – матэматычнае, *мед.* – медыцынскае, *тэатр.* – тэатральнае). У спецыялізаваных слоўніках выкарыстоўваюцца асобы паметы, напрыклад, у арталагічных – забараняльныя паметы: *няправ.* – няправільна, *не рэкам.* – не рэкамендуецца.

СЛОВАСПІС (рээстравая частка) – сукупнасць (спіс) адзінак – слоў і словазлучэнняў – зыходнай мовы, якія належаць перакладу або лексікаграфічнаму апісанню. Словаспіс з'яўляецца адным з найбольш істотных фактараў, якія вызначаюць аб'ём слоўніка. Якасць словаспіса ў значнай ступені прадвызначае якасць слоўніка. З іншага боку, аб'ём слоўніка вызначаецца не толькі аб'ёмам словаспіса, але і ступенню распрацаванасці слова. Аб'ём словаспіса як і структура слоўнікавага артыкула, звязаны з яго арыентаванасцю на пэўнага адрасата, мэтамі слоўніка і дапамагае сістэматызаваць веды пра мову і свет.

СЛОЎНІКАВАЯ ДЭФІНІЦЫЯ (тлумачэнне, слоўнікавае азначэнне, слоўнікавае значэнне) – кароткая лексіка-стылістычная і функцыянальна-граматычная характарыстыка загалоўчага слова ў слоўнікавым артыкуле. Асноўнай мэтай такой характарыстыкі з'яўляецца апісанне, указанне на ўжыванне, раскрыццё ўсіх лексіка-семантычных варыянтаў мнагазначнай вакабулы. Элементы тлумачэння – ілюстрацыйны матэрыял (аўтарскія выказванні, цытаты, перыфразы, малюнкi), лексіка-стылістычныя і функцыянальна-граматычныя паметы.

Тлумачэнне значэнняў у слоўніку можа перадавацца наступнымі спосабамі: *апісальным*, калі даецца апісанне істотных прымет з'явы (*вітамін*

– арганічнае рэчыва, неабходнае для нармальнай жыццядзейнасці жывых арганізмаў, а таксама прэпарат, які ўтрымлівае такія рэчывы); **сінанімічным**, калі значэнне слова перадаецца сінонімамі (*генеральны* – 1. Галоўны, асноўны, вядучы. 2. Усеагульны, грунтоўны, карэнны); **пералічальным**, калі значэнне слова перадаецца пералічэннем падкласаў (*канечнасць* – рука і нага ў чалавека, а таксама асобны орган руху ў жывёл); **адсылачным**, калі значэнне вытворнага слова апісваецца шляхам адрасацыі да ўтваральнага слова (*гаспадыня* – гл. *гаспадар*) або варыянты слова адрасуюцца адзін да аднаго (*глыб* – тое, што і *глыбіня*); **кампанентным**, калі апісваюцца найбольш частотныя марфемы ў складзе складаных або складанаскарочаных слоў (*геа...* Першая частка складаных слоў, якая абазначае: звязаны з зямлёй, з навукай аб Зямлі); **змешаным**, калі апісанне даецца пры дапамозе некалькіх спосабаў адначасова (*непакой* – 1. Стан душэўнай трывогі, хвалявання, выкліканы чым-небудзь. 2. Турботы, клопаты).

Слоўнікавая дэфініцыя, як і слоўнікавы артыкул увагуле, павінна не толькі ў зручнай і лаканічнай форме падаць дасканалую і па магчымасці вычарпальную інфармацыю пра значэнне асобнага слова, але і паказаць месца слова ў лексічнай сістэме, яго сувязі з блізкімі паводле значэння лексічнымі адзінкамі. Самая шырокая і рознааспектная інфармацыя аб слове прадстаўлена ў тлумачальных слоўніках, якая ў слоўнікавых дэфініцыях адлюстроўвае моўную карціну свету, утрымлівае звесткі аб граматычных характарыстыках лексічных адзінак, аб асаблівасцях іх функцыянавання і вырашае сваю галоўную задачу: з дапамогай прынятага складальніка інструмента апісання адлюстравае асноўныя характарыстыкі семантычнай структуры слова, сістэмы яго значэнняў.

ІЛЮСТРАЦЫЙНЫ МАТЭРЫЯЛ – моўныя або графічныя прыклады, якія дэманструюць тыповыя ўмовы функцыянавання лексічных адзінак, пацвярджаюць іх сістэмныя характарыстыкі. **М о ў н ы я** ілюстрацыі пацвярджаюць наяўнасць слова або значэння ў мове, тлумачаць значэнне слова ў кантэксце, паказваюць пераход слова з мовы ў маўленне, набыванне ім дадатковых адценняў значэння, паведамляюць звесткі пазамоўнага характару аб абазначаным прадмеце, павышаюць пазнаваўчую каштоўнасць слоўніка. **Г р а ф і ч н ы я** ілюстрацыі выконваюць функцыі семантызацыі слова (выявы прадмета, якому складана даць кампактнае вербальнае азначэнне), раскрыцця семантычных палёў, у якія ўваходзіць дадзенае слова, паказ разнавіднасцей і будовы прадмета. Ілюстрацыйным матэрыялам могуць служыць цытаты з мастацкай літаратуры, словазлучэнні або сказы, складзеныя лексікографам ці ўжытыя ім з побытавага маўлення.

Асаблівую ролю ілюстрацыйны матэрыял адыгрывае ў т. зв. пісьменніцкай лексікаграфіі, дзе ў прыкладах раскрываецца эстэтычная функцыя слова ў мастацкай літаратуры. У дыялектных слоўніках ілюстрацыйны матэрыял дазваляе карыстальнікам уявіць рэальныя ўмовы функцыянавання слова ў жывым народным маўленні.

Тэма № 2. Гістарычная лексікаграфія

Пытанні для разгляду:

1. Беларуская гістарыяграфія.
2. Развіццё новых значэнняў слоў як дыяхранічная з'ява.
3. Лінгвістычнае і экстралінгвістычнае ў гістарычнай лексікаграфіі.

Тэрміналогія па тэме

ГІСТАРЫЧНАЯ ЛЕКСІКАГРАФІЯ займаецца тэорыяй і практыкай складання гістарычных слоўнікаў. Сучасная беларуская навука да першых беларускіх гістарычных слоўнікаў адносіць "Лексіс" Лаўрэнція Зізанія (1596) і "Лексікон славенароскій імен талкаванне" (1653) Памвы Бярынды. Яны паклалі пачатак двухмоўнай славянскай лексікаграфіі.

Гістарычны слоўнік кожнай мовы ў першую чаргу з'яўляецца надзейнай крыніцай для вывучэння слоўнікавага саставу мовы мінулых эпох. На яго абавязана разнастайная даследаванне ў галіне мовазнаўства. Без такога слоўніка нельга вырашыць многія праблемы гісторыі і сучаснага стану мовы. Вялікае значэнне гістарычны слоўнік мае для гісторыкаў у іх рабоце над старажытнымі тэкстамі, для даследчыкаў мастацкай літаратуры старажытнага перыяду, для этнографікаў, правазнаўцаў і ўсіх спецыялістаў, якія займаюцца вывучэннем гістарычнага мінулага свайго народа. Разам з тым гістарычны слоўнік з'яўляецца важным помнікам культуры наогул. Зафіксаванае ў ім слоўнае багацце мінулых эпох яскрава характарызуе ступень развіцця народа, кола яго духоўных інтарэсаў, звычаі, абрады, побыт і ўзровень матэрыяльнай культуры.

Адносна невялікія даведнікі, выдадзеныя ў XIX стагоддзі, па лексіцы старажытнага беларускага пісьменства не маглі задаволіць патрэбы навукоўцаў і грамадскасці. Таму ў 1927 г. аддзел мовы і літаратуры Інбелкульта прыняў рашэнне распачаць работу над падрыхтоўкай гістарычнага слоўніка беларускай мовы. Аднак ужо на пачатковай стадыі работа была спыненая, і ўзноўлена толькі ў 1960 г. у Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа пад кіраўніцтвам А.І. Жураўскага. У 1982-2008 гг. апублікаваны 28 выпускаў "Гістарычнага слоўніка беларускай мовы" (лексіка 14-18 стст.). У лік сучасных гістарычных слоўнікаў уваходзяць таксама "Слоўнік запазычанняў старабеларускай мовы" (1972 г.) А.М. Булыкі, "Слоўнік мовы Скарыны: у 3 т." (1977-1994 г.) У.В. Анічэнкі. "Этымалагічны слоўнік беларускай мовы" (1978-2006 гг., выпускі 1-11) таксама змяшчае гісторыка-слоўаўтваральны і лінгвагеаграфічны аналіз слоў беларускай літаратурнай мовы і яе дыялектаў.

Тэма № 3. Беларуская лексікаграфія 20-х гг. XX ст.

Пытанні для разгляду:

1. Лінгвістычныя і экстралінгвістычныя перадумовы ўзнікнення лексікаграфічных прац 20-х гг. XX ст.
2. Розныя напрамкі ў працэсе нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы.
3. Здабыткі тагачаснай лексікаграфіі
4. Выданні Інбелкульта.

Тэрміналогія па тэме

БЕЛАРУСКАЯ ЛЕКСІКАГРАФІЯ 20-х гг. XX ст. развівалася пад уплывам абвясчэння палітыкі беларусізацыі, што прывяло да набыцця беларускай мовай статусу дзяржаўнай і выкарыстання яе ў разнастайных грамадскіх сферах: на ёй працавалі ўрад, дзяржаўныя і грамадскія ўстановы, вялося навучанне ў сярэдняй і вышэйшай школе, ажыццяўлялася справаводства. Беларуская мова стала мовай школы і навукі, мастацкай літаратуры і перыядычнага друку, радыё і тэатра. Упершыню на беларускай мове былі створаны падручнікі для школы па ўсіх прадметах, лексікаграфічныя даведнікі. У канцы 20-х гг. каля 90 % літаратуры было выдадзена па-беларуску, звыш 80 % школ мелі беларускую мову навучання. Беларуская літаратурная мова ўзбагачалася новай тэрміналагічнай лексікай, развіваліся і ўдасканаліваліся функцыянальныя стылі, замацоўваліся моўныя нормы. Адбывалася сістэматычнае і глыбокае даследаванне беларускай фанетыкі, лексікі, граматыкі, вяліся дыскусіі адносна далейшага развіцця беларускай літаратурнай мовы. Слоўнікавы склад папаўняўся за кошт народнай гаворкі, шляхам запазычання і стварэння новых слоў. Для выпрацоўкі навуковай тэрміналогіі ў 1921 г. была створана Навукова-тэрміналагічная камісія, у выніку дзейнасці якой да 1930 г. выдадзены 24 выпускі "Беларускай навуковай тэрміналогіі" (*Вып. 1: Элементарная матэматыка: (Арыфметыка, алгебра, геаметрыя, трыганаметрыя, асновы аналіт. геаметрыі і выш. аналізу); Вып. 2: Практыка і тэорыя літаратурнага мастацтва; Вып. 3: Геаграфічныя тэрміны і назвы нябесных цел; Вып. 4: Тэрміналогія логікі і псіхалогіі і інш.*). Выйшлі з друку "Руска-беларускі слоўнік" Г. і М. Гарэцкіх (1918), "Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік" М. Гарэцкага (1919), "Практычны расійска-беларускі слоўнік" М. Байкова і М. Гарэцкага (1924), "Беларуска-польска-расейска-лацінскі батанічны слоўнік" З. Верас (1924), "Беларуска-расійскі слоўнік" (1925) і "Расійска-беларускі слоўнік" (1928) М. Байкова і С. Некрашэвіча, "Практычны беларускі вайсковы слоўнік" (1927) М. Байкова і А. Бараноўскага і інш. З'явіліся буйныя лексікаграфічныя працы дыялектнага характару: "Віцебскі краёвы слоўнік: Матэрыялы" (1927) М. Каспяровіча, "Падручны беларуска-

польскі слоўнік” (Вільня, 1929) Б. Друцкага-Падбярэскага, “Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны” (1929) М. Шатэрніка. Такім чынам, дзякуючы намаганням лепшых прадстаўнікоў беларускай навукі і культуры, у канцы 20-х – пачатку 30-х гг. XX ст. беларуская літаратурная мова дасягнула надзвычай высокага ўзроўню развіцця, якое было паступова спынена ў выніку цэнтралізацыі і уніфікацыі ўлады, зніжэння функцыянавання нацыянальных моў і сталінскіх рэпрэсій 30-х гадоў.

Тэма № 4. Замежная беларуская лексікаграфія

Тэрміналогія па тэме

ЗАМЕЖНАЯ БЕЛАРУСКАЯ ЛЕКСІКАГРАФІЯ – выданні беларускіх слоўнікаў за межамі Беларусі. У іх лік уваходзяць слоўнікі, падрыхтаваныя беларускімі лексікаграфамі сумесна з замежнымі калегамі: “Падручны польска-беларускі слоўнік” (Варшава, 1962) пад рэд. А. Абрэмбскай-Яблонскай і М.В. Бірылы, “Слоўнік славянскай лінгвістычнай тэрміналогіі” (т. 1-2, Прага, 1977-1979). Шырэй прадстаўлены слоўнікі, створаныя замежнымі даследчыкамі беларускай мовы: “Слоўнік беларускай літаратурнай мовы ў 19 стагоддзі” (Лондан, 1973) А. Макміліна, “Слоўнік найцяжэйшых выразаў у 5 і 6 тамах “Людз беларускага” М. Федароўскага” (Варшава, 1969) Г. Турскай, “Адваротны слоўнік беларускай мовы” (т. 1-4, Варшава, 1988-1989) А. Барташэвіча і І. Камендацкай.

Даволі вялікую групу складаюць слоўнікі, выдадзеныя беларускімі даследчыкамі ў Літве да Другой сусветнай вайны: “Рады для эмігрантаў, каторыя едуць у Амерыку, а такжэ размовы беларуска-англійскія” (1912), Я. Акаловіча, “Слоўнік геаметрычных і трыганаметрычных тэрмінаў і сказаў” (1923) В. Ластоўскага і К. Душ-Душэўскага, “Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік” (1924) В. Ластоўскага, “Падручны беларуска-польскі слоўнік” (1929) Б. Друцкага-Падбярэскага, “Слоўнік да мовы “Сцежкі-дарожкі” М. Зарэцкага (часопіс “Родная мова”, 1930, № 5) М. Піліпёнка і інш.

Беларуская дыяспара намагаецца захаваць традыцыйныя беларускія звычаі і родную мову, выдаючы слоўнікі беларускай мовы і народных гаворак. Найбольш вядомыя з іх: “Клясычны грэцка-беларускі слоўнік” (ч. 1-2, Нью-Ёрк, 1983-1985) і “Ангельска-беларускі слоўнік” (Аўстрыя, 1946; 2 выд. Нью-Ёрк, 1978) Я. Пятроўскага, “Прыказкі і прыказкавыя выказванні” Л. Вітана-Дубейкаўскага (Нью-Ёрк, 1954 г.), “Краёвы слоўнік Лагойшчыны” (Нью-Ёрк, 1970 г.) і “Прыказкі Лагойшчыны” (Нью-Ёрк, 1996 г.) А. Варлыгі, “Слоўнік беларускай мовы XIX ст.” А. Макміліна (Лондан, 1973 г.), “Беларуска-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік” Я. Станкевіча (Нью-Ёрк, 1990 г.). У 2001 г. супрацоўнікі Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва (БІНіМ) у ЗША і Канадзе В. Кіпель і Зм. Саўка падрыхтавалі

бібліяграфічны даведнік “Беларускія слоўнікі й энцыклапедыі” (Нью-Ёрк – Менск, 2001). У 2006 г. у Мінску быў выдадзены “Ангельска-беларускі слоўнік” – вынік працы В. Пашкевіч і групы супрацоўнікаў Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва (БІНіМ) у ЗША і Канадзе.

Тэма № 5. Беларуская тэрмінаграфія

Тэрміналогія па тэме

БЕЛАРУСКАЯ ТЭРМІНАГРАФІЯ неаддзельна ад умоў развіцця і функцыянавання нацыянальнай мовы. Як і ўся лексіка беларускай мовы, нацыянальная тэрміналогія прайшла доўгі шлях станаўлення. У гісторыі яе развіцця прынята вылучаць два этапы. Да першага адносяць перыяд XIV – XVII стст., калі першапачатковай асновай фарміравання спецыяльных найменняў старабеларускай мовы выступаюць намінацыі розных прадметаў і з’яў прыроды ў народным маўленні і іх фіксацыя ў пісьмовых помніках старабеларускай мовы. Роль тэрміналагічных слоўнікаў XIV – XVII ст. часткова выконвалі глосы, якія размяшчаліся на палях ці паміж радкамі рукапісу або друкаванага выдання. Але, нягледзячы на дастаткова высокі ўзровень развіцця навукі і асветы, адпаведны тэрміналагічны фонд старабеларускай мовы, а таксама даўнія тэрмінаграфічныя традыцыі, у XVII – XVIII стст. спецыяльныя тэрміналагічныя слоўнікі на Беларусі выдадзеныя не былі па прычыне забароны беларускай мовы Варшаўскім сеймам у 1696 годзе і абмежаванага яе выкарыстання падчас знаходжання Беларусі ў складзе Расійскай Імперыі, што прывяло да разрыву пісьмовых традыцый паміж старабеларускай і сучаснай беларускай мовай.

Другі этап інтэнсіўнага развіцця тэрмінаграфіі прынята звязваць з пачаткам XX ст. На актывізацыю тэрміналагічнай працы ў той час паўплывалі значныя палітычныя і грамадскія падзеі і з’явы, што адбываліся ў краіне, пашырэнне сферы функцыянавання беларускай мовы. Выпрацоўка навуковай тэрміналогіі асабліва актыўна адбывалася на Беларусі пасля стварэння ў лютым 1921 г. Навукова-тэрміналагічнай камісіі, якая ўваходзіла ў склад Народнага камісарыята асветы БССР, а потым, з 1922 г., у склад Інбелкульта. Вынікам шматаспектнай працы навукоўцаў па розных галінах ведаў і супрацоўнікаў тэрміналагічных камісій Інбелкульта (з 1929 г. – Беларускай акадэміі навук) сталі падрыхтоўка і выданне 24 выпускаў “Беларускай навуковай тэрміналогіі”. Укладальнікі выпускаў кіраваліся прынцыпамі паўнаты сістэмнасці тэрміналогіі кожнай галіны ведаў. Для рэалізацыі гэтай мэты была выкарыстана форма двухмоўнага руска-беларускага слоўніка. Руская частка служыла асновай для выяўлення паняццёвага фонду кожнай галіны ведаў і ў значнай меры выконвала функцыю т. зв. “папярэдняга слоўніка”. На 24 выпуску выданне “Беларускай тэрміналогіі” не павінна было скончыцца. Як сведчыць план навуковай

работы Інбелкульта на 1927-1933 гг., у 1931-1933 гг. павінны былі выйсці слоўнікі па антрапалогіі, этнаграфіі, археалогіі, гандлёвай справе, фінансавай справе, электратэхніцы, мікрабіялогіі, гідраўліцы, таваразнаўстве, жывёлагадоўлі і іншых галінах навукі і вытворчасці.

Тэрміналагічны матэрыял, распрацаваны Навукова-тэрміналагічнай камісіяй, дазволіў у сярэдзіне 30-ых гг. распачаць падрыхтоўку Беларускай Савецкай Энцыклапедыі. Толькі на працягу 1935 г. было выдадзена 15 праектаў энцыклапедычных слоўнікаў па важнейшых галінах навукі. Аднак рэпрэсіі 1930-ых гг. спынілі запланаваную працу па распрацоўцы і выданні чарговых выпускаў “Беларускай навуковай тэрміналогіі” і стварэнні БелЭН.

У першае пасляваеннае дзесяцігоддзе ў рэспубліцы не было агульнага цэнтра па распрацоўцы і ўпарадкаванні тэрміналагічнай лексікі. Пад кіраўніцтвам Якуба Коласа была праведзена вялікая навукова-арганізацыйная работа па стварэнні тэрміналагічнай камісіі пры АН Беларусі, якая мелася нармалізаваць беларускую тэрміналогію, а таксама выдаваць бюлетэні галіновых тэрмінаў. Часткова функцыі такой камісіі выконваліся ў 1970-ыя гг. тэрміналагічнай камісіяй пры БелСЭ, якую ўзначальваў К. Крапіва, і сектарам тэрміналогіі Інстытуту мовазнаўства АН БССР.

У 1980 г. пры АН Беларусі была створана Тэрміналагічная камісія, асноўнымі задачамі якой было ўпарадкаванне тагачаснай навуковай і навукова-тэхнічнай тэрміналогіі, выданне тэрміналагічных слоўнікаў і метадычных дапаможнікаў. Тэрміналагічная камісія Акадэміі навук Беларусі выдае “Тэрміналагічны зборнік”, які рыхтуецца з мэтай упарадкавання беларускай навуковай тэрміналогіі.

З 1989 г. пачынае працаваць Тэрміналагічная камісія Таварыства беларускай мовы Імя Францішка Скарыны. У 1991 г. быў зацверджаны новы склад тэрміналагічнай камісіі і акрэслены задачы, якія яна павінна вырашаць: распрацоўка навуковых прынцыпаў беларускай тэрміналогіі, каардынацыя і арганізацыя тэрміналагічнай работы у розных установах рэспублікі, укараненне ў практыку, друк, падручнікі і вучэбныя дапаможнікі, у даведачную літаратуру навуковай і навукова-тэхнічнай тэрміналогіі, якая адпавядала тагачасным рэаліям.

У сучаснай беларусістыцы назіраецца цікавасць лінгвістаў да вывучэння тэрміналогіі, абумоўленая неабходнасцю грунтоўных тэарэтычных распрацовак у плане сістэмнай арганізацыі тэрмінаадзінак, іх лексіка-семантычнага аналізу, граматычных і генетычных характарыстык. Пытанні распрацоўкі і ўдасканалення беларускай нацыянальнай тэрміналогіі (фарміраванне і ўпарадкаванне галіновых тэрміналагічных сістэм, без чаго немагчыма ўнармаванне нацыянальнай тэрміналогіі ў цэлым) працягваюць заставацца актуальнымі.

Увогуле за перыяд з 1918 па 1998 гг. асобнымі выданнямі выйшла 263 слоўнікі. Асабліва папоўнілася тэрміналагічная база ў перыяд з 1991 па 1998 гг. – убачылі свет грунтоўныя па аб’ёму і метадыцы апрацоўкі тэрміналагічныя слоўнікі, пашырылася сфера, ахопленая тэрміналагічнай

працай. За апошнія 35 гадоў выдадзена звыш 170 слоўнікаў па розных галінах ведаў, яшчэ каля 100 слоўнікаў, паводле дадзеных Навукова-метадычнага цэнтра вучэбнай кнігі і Тэрміналагічнай камісіі, рыхтуюцца да выдання.

ТЭРМІНАЛАГІЧНЫЯ СЛОЎНІКІ – слоўнікі, якія змяшчаюць тэрміналогію адной або некалькіх спецыяльных галін ведаў або дзейнасці. Тэрміналагічныя слоўнікі адлюстроўваюць дасягненні тэрміналагічнай лексікаграфіі (тэрмінаграфіі) – аднаго з раздзелаў агульнай лексікаграфіі.

У тэрміналагічных слоўніках да кожнага загаловачнага слова (тэрміна) звычайна даюцца фармальныя (напрыклад, граматычныя, фанетычныя) і статыстычныя звесткі, азначэнні тэрміна (т. зв. семантызацыя тэрміна), іншая змястоўная інфармацыя пра тэрмін, напрыклад, эквівалент на іншай мове, указанне на ўзаемазвязаныя тэрміны (сінонімы, антонімы, родавыя тэрміны) з дапамогай памет тыпу *гл., гл. таксама, вышэй, ніжэй* і інш., моўныя і графічныя ілюстрацыі, часам стылёвыя паметы тыпу *спец., праф.*

Шырокае распаўсюджанне атрымалі разнастайныя спосабы механізацыі і аўтаматызацыі распрацоўкі і выкарыстання тэрміналагічных слоўнікаў. Ствараюцца электронныя слоўнікі і аўтаматызаваныя тэрміналагічныя банкі дадзеных, якія дазваляюць атрымліваць неабходныя звесткі пра тэрміны і абазначаемыя імі паняцці з дапамогай камп'ютараў, без прымянення слоўнікаў кніжнага тыпу. Тэрміналагічныя слоўнікі, адлюстроўваючы ў сістэматызаваным выглядзе пэўныя спецыяльныя галіны ведаў або дзейнасці, выконваюць не толькі інфармацыйную, але і пазнаваўчую, класіфікацыйную і іншыя функцыі.

Тэма № 6. Вучэбная лексікаграфія

Пытанні для разгляду:

1. Слоўнікавы артыкул як адзін са спосабаў спасціжэння слова.
2. Вучэбная лексікаграфія.
3. Нормы літаратурнай мовы і слоўнікі.
4. Дыдактычны аспект лексікаграфіі.

Тэрміналогія па тэме

ВУЧЭБНЫЯ СЛОЎНІКІ – слоўнікі, асноўным прызначэннем якіх з'яўляецца н а в у ч а н н е мове.

Існуе некалькі відаў вучэбных слоўнікаў: 1) слоўнікі-каментарыі да тэкстаў, якія вывучаюцца ў школе, часта маюць характар падрадкаўнікаў да тэксту; словы ў іх звычайна пералічаны ў той паслядоўнасці, у якой яны

сустракаюцца ў тэксце, але могуць прыводзіцца і ў алфавітным ці іншым парадку; гэтыя слоўнікі даюць звычайна і агульнае і кантэкстнае значэнне; 2) вучэбныя слоўнікі-мінімумы забяспечваюць пачатковае сісітэматычнае засваенне лексікі мовы; гэтыя слоўнікі даюць значэнне слоў па прынцыпу тлумачальных слоўнікаў; 3) слоўнікі службовых слоў і граматычных элементаў могуць быць або поўнымі, або слоўнікамі-мінімумаі; 4) слоўнікі рэалій, дзе значэнне слоў ілюструецца тэкстам і/або малюнкам, што дазваляе скласці першапачатковае ўяўленне пра прадмет, невядомы навучэнцу (па характары падачы значэнне гэтыя слоўнікі стаяць як бы паміж энцыклапедычнымі і тлумачальнымі слоўнікамі); 5) школьныя энцыклапедыі, якія даюць мінімум звестак, неабходных навучэнцу; 6) слоўнікі тэрмінаў, неабходныя звычайна пры выкладанні мовы якой-небудзь навукі, складаюцца або па тэзаўрусным, або па алфавітным прынцыпе; у слоўніках тэрмінаў даюцца дэфініцыі, якія дазваляюць засвоіць прадмет спецыяльнасці; 7) фразеалагічныя слоўнікі, задача якіх паказаць стылістычна нарматыўную спалучальнасць слоў, як звычайных, так і ідыяматычных, указаць правільныя спалучэнні слоў і тыя ідыяматычныя значэнні, якія яны могуць набываць; 8) слоўнікі прыказак, прымавак, крылатых слоў і афарызмаў (г.зн. рэгулярна ўзнаўляльных у мове клішэ), у якіх тлумачыцца паходжанне клішэ, яго значэнне і ўжыванне.

Вучэбныя слоўнікі часцей складаюцца для няроднай мовы навучэнца (г.зн. для класічных і замежных моў) і маюць характар перакладных слоўнікаў. Гэта тлумачыцца тым, што лексіка гэтых моў не вядома навучэнцам. Лексіка ж роднай мовы засвойваецца навучэнцамі ў працэсе зносінаў, вывучэння розных вучэбных прадметаў.

НАРМАТЫЎНЫ АСПЕКТ ЛЕКСІКАГРАФІІ раскрываецца ў межах слоўнікаў як твораў дадыктычнага жанру. Слоўнік – гэта *грамадскі інстытут*, функцыя якога заключаецца ў вызначэнні моўнай нормы. Слоўнік санкцыянуе ўжыванні пэўных слоў, канструкцый, значэнняў; прапануючы іх моўнаму калектыву, ён надае ім сілу закона. Або, наадварот, слоўнік адмаўляе іх (пры дапамозе паметы “няправільна”). Найбольш рашучая санкцыя – гэта выключэнне, недапушчэнне ў слоўнік слоў, якія не адпавядаюць ідэальнай норме.

Гэтыя ж абставіны тлумачаць адносіны слоўніка да *неалагізмаў і запазычаных слоў*: яны ўключаюцца ў словаспіс толькі тады, калі іх ужыванне становіцца звычайным для большай часткі носьбітаў і калі іх значэнні не перакрываюцца азначэннямі іншых слоў.

Гэтаксама і *стылістычнае адхіленне* часта інтэрпрэтуецца чытачом як абмежаванае выкарыстанне або нават няўная забарона слова: паметы *устар.*, *дыял.* могуць быць указаннямі на характар такога адхілення, але таксама з’яўляюцца і выражэннем забароны.

Арфаграфічныя памылкі ў слоўніках недапушчальныя ў слоўніках яшчэ больш, чым у іншых друкаваных выданнях: калі памыляецца слоўнік,

які атаясамліваецца з нормай, то ён такім чынам дае права на існаванне памылкі.

Слоўнік з'яўляецца гарантам нормы пэўнага ідэальнага калектыву, яго адказыносяць абавязковы характар. Таму слоўнік не можа дапускаць парушэнняў і адхіленняў ад указваемай ім нормы.

ДЫДАКТЫЧНЫ АСПЕКТ ЛЕКСІКАГРАФІІ раскрываецца ў знешнім адлюстраванні моўнай культуры грамадства, г.зн. пісьмовай каліграфіі моўнай нормы. Слоўнікавай ацэнцы падлягаюць перш за ўсё арфаграфія і арфаэпія, лексіка, граматыка.

У *арфаграфічны слоўнік* уключаецца лексіка сучаснай літаратурнай мовы. Аднак ён не з'яўляецца скарачэннем варыянтам нарматыўнага тлумачальнага слоўніка. Па сутнасці, гэты слоўнік рашае шэраг творчых задач, якія зводзяцца да таго, каб усвядоміць арфаграфію перш за ўсё гістарычна. Для гэтай мэты трэба вырашыць пытанне аб арфаграфіі слоў, што не падтрымоўваюцца сучаснай нормай: запазычэнні з іншых моў, з мясцовых дыялектаў, прастамоўя, запазычаных онімаў, тэрміналогіі, якая мае мясцовыя або лацінскія, грэчаскія ці іншыя іншамовныя крыніцы. Рашаюцца гэтыя пытанні на аснове арфаграфічнай традыцыі, якая ў кожнай мове свая.

Да агульных даведнікаў адносяцца даведнікі па *арфаэпіі* і арфаэпічныя слоўнікі. Абгрунтаванне правілаў арфаэпіі ляжыць у трох сферах: 1) у галіне фанетычнай сістэмы мовы ў яе характэрных для дадзенай мовы адносінах да лексікі і граматыкі (вымаўленне асобных гукаў і пэўных спалучэнняў гукаў); 2) у стылістыцы вымаўлення, звязанай з вымаўленчай традыцыяй, на якую абапіраюцца нормы літаратурнай мовы; 3) у адносінах вымаўлення да графікі.

З культурай маўлення звязаны асобы від граматыкі – *граматычны даведнік*. Адрозніваюць даведнікі-дадаткі і даведнікі – самастойныя дапаможнікі. Даведнік-дадатак звычайна ўяўляе сабой дабаўленне да дапаможніка практычнага характару: слоўніка, часцей за ўсё двухмоўнага, пісьмоўніка і г.д. Слоўнікавы даведнік дае кароткую сістэматызацыю граматыкі замежнай мовы, у асноўным у таблічных формах. Аднак да культуры маўлення адносяцца толькі даведнікі па роднай мове: яны ўтрымліваюць стылістычныя рэкамендацыі.

Да *стылістычнай* лексікаграфіі належаць фразеалагічныя слоўнікі, слоўнікі амонімаў, слоўнікі сінонімаў, тезаурусы і слоўнікі рыфм, адваротныя слоўнікі і інш. Гэтыя лексікаграфічныя творы з'яўляюцца неабходнымі даведчымі дапаможнікамі для правільнага карыстання нацыянальным лексіконам.

Такія слоўнікі, як слоўнікі новых слоў, асабовых імёнаў і прозвішчаў, геаграфічны назваў, назваў асоб паводле месца жыхарства і інш., таксама выконваюць функцыі, пастаўленыя агульнай дыдактыкай.

Тэма № 7. Лінгвакраіназнаўчая лексікаграфія

Пытанні для разгляду:

1. Апісанне нацыянальна-культурнай семантыкі мовы ў лексікаграфічных крыніцах.
2. Вучэбнае тлумачэнне нацыянальна маркіраваных адзінак у слоўніках.

Тэрміналогія па тэме

ЛІНГВАКРАІНАЗНАЎЧЫ СЛОЎНІК – гэта слоўнік, у якім у якасці сродкаў семантызацыі прымяняюцца як тлумачэнне лексічных, фразеалагічных паняццяў, так і паясненне фонаў. Лінгвакраіназнаўчы слоўнік уяўляе сабой працяг, пашырэнне тлумачальнага слоўніка. Адрозненне лінгвакраіназнаўчага слоўніка ад энцыклапедыі заключаецца ў тым, што ў тлумачэнне ўключаюцца побытавыя звесткі, адрозныя ад строга навуковых дадзеных, якія складаюць апісанне. Адрозніваюцца паміж сабой і словаспісы лінгвакраіназнаўчага слоўніка і энцыклапедыі. Лінгвакраіназнаўчы слоўнік не можа быць безагаворачна залічаны да філалагічных слоўнікаў, калі лічыць, што апошнія мадэлююць выключна побытавыя фонавыя веды. У яго ўключаюцца звесткі, якія нельга лічыць побытавымі: “Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: Лінгвакраіназнаўчы дапаможнік” Івановай С.Ф., Іванова Я.Я. (Мінск, 1997).

Лінгвакраіназнаўчыя слоўнікі ўяўляюць сабой адначасова слоўнікі тлумачальныя і энцыклапедычныя, што адлюстравана ў іх назве і абумоўлена працэдурай адбору інфармацыі для слоўніка. Для лінгвакраіназнаўчага слоўніка адбіраюцца тыя лексічныя адзінкі, якія а) рэlevantныя для мовы апісваемай краіны і б) абазначаюць рэаліі культуры гэтай краіны: Фелицына В.П., Прохоров Ю.Е. Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения: Лингвострановедческий словарь (М., 1979); Фелицына В.П., Прохоров Ю.Е. Русские фразеологизмы: Лингвострановедческий словарь (М., 1990); Рум А.Р. и др. Лингвострановедческий словарь. Великобритания (М., 1980); Чернявская Т. Н. Художественная культура СССР: Лингвострановедческий словарь (М., 1984); Акишина А. А., Кано Х., Акишина Т. Е. Жесты и мимика в русской речи: Лингвострановедческий словарь (М., 1991); Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5 т. / Под ред. акад. Н.И. Толстого. Т. 1-2 (М., 1995-1999); Ткаченко Г.А. Культура Китая: Словарь-справочник (М., 1999); “Англо-русский лингвострановедческий словарь “Американа” / Americana English-Russian Encyclopedic Dictionary” (М., 1996); “Лингвострановедческий словарь “Австралия и Новая Зеландия” (М., 1998); выхтуецца да выдання “Лингвострановедческий словарь “Индия”.

Адбор лексем для слоўніка і інфармацыі для іх тлумачэння здзяйсняецца на аснове антрапацэнтрычнага падыхода: аўтары разглядаюць

толькі тыя лексемы, якія з большай верагоднасцю будуць невядомы беларускаму карыстальніку слоўніка, паколькі іх дэнататы адсутнічаюць ці маюць іншую сацыяльную значнасць у сістэме беларускай культуры.

Пры складанні слоўніка неабходна абмяжоўваць сваю цікавасць сферай мовы і культуры толькі адной краіны, (што і прадугеджвае паняцце "краіназнаўчы"), таму антрапацэнтрычны падыход разглядаецца як свайго роду дыялог двух культур і выключае са сферы разгляду моўныя і культурныя з'явы іншых краін з такой жа дзяржаўнай мовай (гэта тычыцца, напрыклад, англа- ці нямецкамоўных краін). Дадзены тэзіс з'яўляецца прынцыповым для працэдуры стварэння любога краіназнаўчага слоўніка.

ПРАКТЫЧНЫЯ ЗАНЯТКІ

Заданне 1. Параўнайце лінгвістычны і энцыклапедычны слоўнікавыя артыкулы (зыходная форма загаловачнага слова, тлумачэнне, паметы, ілюстрацыі, наяўнасць лінгвістычнай і пазалінгвістычнай інфармацыі).

Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы
(2-е выд. Мінск, 1999)

АРНА́МЕНТ, -ту, М -нце, мн. -ы, -аў, м. 1. Узор, жывапіснае графічнае ўпрыгожанне, у аснове якога ляжаць геаметрычныя, раслінныя і жывёльныя матывы, што паўтараюцца ў пэўным парадку. *Беларускі а.* 2. У музыцы: упрыгожанне мелодый, напр. трэль. || *прым.* арна́ментны, -ая, -ае і арнаментальны, -ая, -ае.

БА́ЦЬКАЎШЧЫНА, -ы, ж. 1. Краіна, дзе чалавек нарадзіўся, грамадзянінам якой ён з'яўляецца. *Любоў да бацькаўшчыны.* 2. Месца, родны куток, дзе нарадзіўся і вырас хто-н. *Малая б.* 3. Набытак бацькі, спадчына.

Энцыклапедыя гісторыі Беларусі
(У 6 т. Мінск, 1993-2001)

АРНА́МЕНТ (ад лац. *ornamentum* упрыгожанне), узор з рытмічна ўпарадкаваных элементаў для аздаблення прадметаў дэкаратыўна-прыкладнога і выяўл. мастацтва, хатняга ўжытку і арх. збудаванняў. Канкрэтныя адзнакі А. (кампазіцыя, матэрыял, колер, тэхн. прыёмы, характар матываў, віды сіметрыі і г.д.) у сукупнасці ўтвараюць арнаментальны комплекс, цесна звязаны з прадметам, яго формай, прыроднымі якасцямі матэрыялу, канструкцыйнымі і архітэктанічнымі асаблівасцямі. Характэрнай рысай А. з'яўляецца таксама адлюстраванне пэўных мастацка-стылявых кірункаў, нац. і мясцова-лакальных асаблівасцей.

БА́ЦЬКАЎШЧЫНА, *Айчына, Радзіма*, гісторыка-культуралагічнае, філасафічнае паняцце, якое азначае пэўную этнакультурную супольнасць, адносіны чалавека да яе – патрыятызм. Блізказначнымі з'яўляюцца выразы "родная краіна", "родная старонка", "родная зямля". У гісторыі бел. грамадскай думкі, літаратуры прайшло шматвекавую эвалюцыю, зместам і формай адпаведную канкрэтна-гістарычным умовам.

Заданне 2. Параўнайце спосабы падачы ў тлумачальных слоўніках беларускай, рускай і ўкраінскай моў слова *святы* (асаблівасці тлумачэння, памет, ілюстрацый, пазалінгвістычнай інфармацыі).

Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы
(2-е выд. Мінск, 1999)

СВЯТЫ, -ая, -ое. 1. Прасякнуты высокімі пачуццямі, узвышаны, чысты, высакародны (высок.). *Святая любоў да Радзімы.* 2. Сапраўдны, заповітны, выключны па сваёй важнасці, велічны. *С. абавязак дзяцей – паважаць бацькоў.* 3. перан. Бездакорны ў сваім жыцці, паводзінах, высокамаральны. *Святая вада. Не такі ён с., як здаецца* (не такі бязгрэшны). 4. У рэлігійна-містычных уяўленнях: надзелены боскай сілай, вышэйшай дасканаласцю і чыстай. *Святая тройца.* 5. у знач. наз. **святые**, -ога, м., **святая**, -ой, ж. У хрысціян: чалавек, які ўсё жыццё прысвяціў служэнню богу і рэлігіі, а пасля смерці прызнаны царквой нябесным заступнікам веруючых. *Абразы са святымі.* ♦ **Святая святых** (высок.) – пра нешта самае дарагое, велічнае.

Ожегов С.И. Словарь русского языка
(23-е изд. Москва, 1990)

СВЯТОЙ, -ая, -ое; свят, свята, свято. 1. Проникнутый высокими чувствами, возвышенный, идеальный (высок.). *Святая любовь к Родине.* 2. Истинный, величественный, исключительный по важности (высок.). *Святое дело. Святая обязанность.* 3. В религиозных представлениях: обладающий божественной благодатью. *С. праведник. Святая вода.* 4. **свят**, -ого, м. В христианстве и некоторых других религиях: человек, посвятивший свою жизнь церкви и религии, а после смерти признанный образцом праведной жизни и носителем чудодейственной силы. *Культе святых. Причислить к лику святых.* ♦ **Святая истина** – о чём-н. бесспорном, неоспоримом. **Святая святых** (высок.) – нечто самое дорогое, сокровенное. **Хоть святых выноси** (разг.) – о невообразимом шуме, беспорядке. **Свято место пусто не бывает** (разг. ирон.) – всегда найдётся тот, кто займёт какое-н. освободившееся место, должность.

Великий тлумачний словник сучасної української мови
(Київ, 2003)

СВЯТИЙ, поет. **свят**, -а, -е. 1. Пов'язаний з релігією, Богом, наділений божественною силою. // Перейнятий божественною силою. // Уживається як постійний епітет до слів, пов'язаних із місцями або предметами релігійного поклоніння. // Освячений. // (тільки **свят** – повторюване). Уживається при вираженні переляку, подиву, обурення. *Святе Письмо. Святий Дух. Святий Боже!* 2. Який, за християнською релігією, провів життя у служінні Богові та якого після смерті церква визнала небесним заступником віруючих. // у знач. ім. **святі**, -тіх, *мн.* Люди, які все життя присвятили служінню Богові й після смерті визнані церквою небесними заступниками віруючих. * У порівн. // у знач. ім. **святі**, -тіх, *мн.* Те саме, що **ікони** (див. **ікона**). *Життя святих.*

3. Стос. до Великодня. // Уживається як постійний епітет до свят, визначених християнською релігією. *Свята вечеря. Святий вечір.* 4. перен. Морально чистий, благородний, бездоганний у житті, поведенні тощо. // Не винний у чому-небудь, перед кимсь; безгрішний. // Освячений високою метою. // Особливо почесний. *Святий обов'язок. Свята правда.* ** **Свята справа:** а) добра, потрібна, корисна справа; б) добре, прекрасно. **Свята наївність** – простодушна, нехитра, наївна людина. 5. Якого глибоко шанують; дорогий, заповітний. // Непорушний, непохитний. // Якого мають дотримуватися всі, обов'язковий для всіх. // Звичний, природний, особливо бажаний. ** **Святая святих:** а) щось таємне, неприступне для непосвячених; б) щось недоторкане.

Задання 3. Выпішыце з тэксту па два назоўнікі, дзеясловы або прыметнікі і самастойна складзіце тлумачальны слоўнік (захоўваючы ўсе лексікаграфічныя патрабаванні).

Чалавецтва перажывае няспынны рух этнасаў, часткі яго перамешваюцца ў часе і прасторы. У выніку гістарычных катаклізмаў бывае, што нацыі страчваюць зямлю свае прарадзімы. Гора той нацыі, якая застаецца без свае зямлі, без дзяржаўнасці, мовы, культуры, часам страчвае і гісторыю. Гэта катастрофа для яе народа і непапраўная страта для чалавецтва.

*В. Быкаў. Уступнае слова
пры адкрыцці Першага з'езда
беларусаў свету*

Задання 4. Размяжуйце спосабы тлумачэння лексічнага значэння слова ў “Слоўніку беларускай мовы” І.І. Насовіча (шляхам указання на суб'екта (моўцу), які найчасцей ужывае пэўнае слова; вызначэння этымалогіі, паходжання слова; указання на арэал распаўсюджвання слова; этналінгвістычнага і краязнаўчага аналізу моўнай адзінкі).

апробація – одобрение, утверждение. (Слово употребляемое средним и высшим классом народа);

апробація – одобрение, утверждение. (Слово употребляемое средним и высшим классом народа);

ассекурація – (слово, употребляемое шляхтами и Польскими помещиками в разговоре об интересах имения или капитала.) 1) Поручительство за кого либо. 2) Обеспечение имения;

вантура – (отъ Фр. Aventure). 1) Происшествіе. 2) во множ. Шутки, штуки, ухватки;

вресень – сентябрь. Употребляется шляхтою;

гербата – Herba thea. Чай;

герцаць – (заимствовано отъ Евреєвъ, говорящих по немецки). Мотать, плутовать;

дзубня – (въ Виленской, Ковенской и Гродненской губерн.) 1) Палка вязовая, березовая или дубовая, съ острымъ железнымъ концемъ. 2) Неповоротливая девка и упрямая лошадь;

кровь – 1) Кровь (это слово въ Белорусскомъ наречіи въ родит., дат. и предл. падежахъ ед. ч. имеетъ криви. <...> Древнее названіе Славянскаго племени Кривичи, по Польски Krewiczy, по Немецки отъ Польскаго же Krewings, можетъ быть произведено отъ криви, и въ такомъ случае можетъ значить: кровные, единокровные, соплеменные). 2) Племя, корень племени;

люстро – заимствовано из Польскаго. Зеркало;

нудосный – (въ Гродненской и Минской губерніяхъ). 1) Грустный. 2) Досадный, досадительный, наводящий тоску;

сакрамѣнт – Тело и кровь Господа нашего Іисуса Христа. Слово заимствованное отъ Поляковъ и употребляемое только въ бывшихъ униатскихъ приходахъ;

экспэнсоваць – (употребляется более шляхтою и мещанами). Издерживать.

Заданне 5. Параўнайце частотнасць ужывання некаторых варыянтаў словаформ лексікографамі 20-х гг. ХХ ст. суадносна з сучаснымі нормаў словаўжывання.

сучасная беларуская літаратурная мова	М. Гарэцкі. Невялічкі беларуска- маскоўскі слоўнік	М. Байкоў, С. Некрашэвіч. Беларуска- расійскі слоўнік	В. Ластоўскі. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік
абагаўляць	убажаствіць (зак.тр.)	убагаўляць	багоміць
аловак	алавок	аловак	алувок
бесклапотнасць	бязрупатнасць		нярупнасць
вадаём	вадаточніца	вадаточніца	вадавік, водабадзь
вылячэнне	улячэнне		вызгойнасць
ганенне	гнаццё	гнанне	сцігаванне, праследаванне, ганежа
кангламерат	злепішча		мешаніна
кемлівасць	кметлівасць	кемкасць	
кروазварот	кывабег		крававарот
набожнасць	збожнасць	збожнасць	богабойнасць
паппрокі	дапінкі	дапінкі	дакоры, закіды
разлік	рахоўля	рахуба	разлічка
саветнік	радзька, радны, райца	радца	
спатканне	убачанне		пабачанне

старажытнасць	старавечнасць		старавеціна, стараветнасць
уладалюбства	любаўласце		уладалюбівасць
улюбёная	аблюбёная		укаханка
цэнтральны	пасяродкавы	пасяродкавы	сусяродны

Заданне 6. Устаноўце спосабы праяўлення лексічнай навізны ў “Слоўніку новых слоў беларускай мовы” В. Уласевіч і Н. Даўгулевіч (семантычныя неалагізмы; словы, адноўленыя з ужывання ў 20-х гг. ХХ ст.; словы абсалютнай навізны, якія дасюль не мелі слоўнікавай фіксацыі).

адсотак Працэнт;

асобнік Асобны экзэмпляр;

бачына Адзін з двух бакоў ліста паперы, кнігі, сшытка і г.д; старонка;

баявік¹ Член незаконнага ўзброенага фарміравання; **баявік**² Мастацкі фільм з дынамічным захапляльным сюжэтам, заснаваным на канфлікце, які вырашаецца з дапамогай фізічнай або ваеннай сілы;

вертыкаль Сістэма арганізацыі органаў кіравання;

дыск У інфарматыцы: 1. Запамінальнае ўстройства камп’ютара – магнітны носьбіт інфармацыі. 2. Тое, што і кампакт-дыск;

жучок, перан. Мініяцюрнае ўстройства для падслухоўвання;

капушта, жарг. Грошы;

карычневая Аб людзях, групах людзей, арганізацыях, блізкіх да фаўызму, фашысцкай ідэалогіі;

касяк жарг. Наркотык у выглядзе цыгарэты;

кіроўца¹ Кіраўнік; **кіроўца**² Вадзіцель, шафёр;

нэтыкет Правілы паводзін карыстальнікаў у сетцы Інтэрнэт;

рызота Нацыянальная італьянская страва на аснове рысу;

тызер Рэкламны ролік новага, яшчэ не завершанага фільма, які ствараецца з мэтай прыцягнення ўвагі будучых глядачоў.

**МАТЭРЫЯЛЫ ДА КАНТРОЛЮ
ЗА САМАСТОЙНАЙ РАБОТАЙ СТУДЭНТАЎ**

**КСРС № 1
ЛЕКСІКАГРАФІЯ ЯК РАЗДЗЕЛ ЛІНГВІСТЫКІ**

Выберыце ўсе правільныя адказы:

1. ФУНКЦЫІ СЛОЎНІКАЎ:

- 1) намінатыўная
- 2) інфарматыўная
- 3) нарматыўная
- 4) камунікатыўная
- 5) фатычная

Адказы: _____

2. ТЫПЫ СЛОЎНІКАЎ ПАВОДЛЕ ЗМЕСТУ І АДБОРУ ЛЕКСІКІ:

- 1) энцыклапедычныя
- 2) шматмоўныя
- 3) тэзаўрусы
- 4) лінгвістычныя
- 5) гістарычныя
- 6) прыватныя
- 7) нарматыўныя

Адказы: _____

3. ПЕРЫЯДЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛЕКСІКАГРАФІІ:

- 1) даслоўнікавы
- 2) сярэдневяковы
- 3) ранні слоўнікавы
- 4) развітай лексікаграфіі
- 5) позні слоўнікавы
- 6) рукапісны

Адказы: _____

4. СТЫЛІСТЫЧНЫЯ ПАМЕТЫ Ў СЛОЎНІКАХ УДАКЛАДНЯЮЦЬ:

- 1) спосаб утварэння слоў
- 2) стылістычны ўзровень слоў
- 3) ужывальнасць
- 4) частотнасць
- 5) семантычную характарыстыку
- 6) экспрэсіўную афарбоўку
- 7) функцыю ў тэксце

Адказы: _____

5. ФУНКЦЫІ СЛОЎНІКАВЫХ ІЛЮСТРАЦЫЙ:

- 1) павышэнне пазнаваўчай каштоўнасці слоўніка
- 2) павелічэнне інфармацыйнага аб'ёму слоўніка
- 3) тлумачэнне значэння слова ў кантэксце
- 4) аблягчэнне разумення слова іншаземцамі
- 5) пацвярджэнне наяўнасці слова ці значэння ў мове

Адказы: _____

КСРС № 2
БЕЛАРУСКАЯ ЛЕКСІКАГРАФІЯ 20-Х ГГ. XX СТ.

Вызначыце разрад слоў паводле семантычнага напаўнення (у параўнанні з ТСБМ):

1. структурна тоесныя пры поўным семантычным супадзенні;
2. структурна тоесныя пры поўным семантычным несупадзенні;
3. структурна тоесныя пры адрозненні ў семантычным аб'ёме;
4. структурна тоесныя пры пашырэнні значэння;
5. структурна тоесныя пры звужэнні значэння.

<i>аснач</i> – бурлак НБМС, 19; ПРБС, 20; ПРБС-2, 17; (уст.) Працаўнік на сплаве лесу; плытагон ТСБМ-1, 285;	
<i>вітка</i> – завиток ПРБС, 56; ПРБС-2, 43; Скручаны лазовы ці бярозавы дубец, якім прывязваюць, прымацоўваюць што-н. ТСБМ-1, 495; ТСБЛМ, 114;	
<i>вылюднець</i> – обезлюдеть ПРБС, 123; ПРБС-2, 90; <i>wyludniać</i> Опустошать, делать безлюдным БПРС-2, 592; (параўн.: Стаць рослым, прыгожым, развітым фізічна; стаць выхаваным ТСБМ-1, 552);	
<i>вынятка</i> – выемка ПРБС, 34; ПРБС-2, 27; 1. Невялікі ўрывак, выпіска з якога-н. тэксту. 2. Выкінутая, прапушчаная частка тэксту; купюра ТСБМ-1, 558;	
<i>гвозд</i> – гвоздь МБС, 30; ПРБС, 38; ПРБС-2, 20; (разм.) Металічны або драўляны заостраны шпень для забівання ў што-н., для замацавання чаго-н. з чым-н. ТСБМ-2, 42; ТСБЛМ, 147;	
<i>дарэмічына</i> – напраслина ПРБС, 105; ПРБС-2, 78; (разм.). 1. Тое, што дастаецца дарма, бясплатна. 2. Беспадстаўнае, фальшывае абвінавачанне; нагавор ТСБМ-2, 142; ТСБЛМ, 170;	
<i>квас</i> – кислота МБС, 64; ПРБС, 79; ПРБС-2, 59; <i>kwas</i> хим. кислота БПРС-1, 377 (параўн.: Кіславаты напітак, прыгатаваны на вадзе з	

<i>хлеба з соладам, а таксама з фруктаў, ягад ТСБЛМ, 288);</i>	
<i>луста – милостыня МБС, 75; Адрэзаны вялікі плоскі кавалак хлеба і пад. ТСБМ-3, 63; ТСБЛМ, 323;</i>	
<i>мастак – арыст, вуртуоз МБС, 8; ПРБС, 9; ПРБС, 25; ПРБС-2, 20; ПРБС-2, 9; 1. Работнік мастацтва, жывапісец. 2. Чалавек, які творыць у якой-н. галіне мастацтва. 3. Той, хто дасягнуў высокай дасканаласці ў якой-н. справе ТСБМ-3, 118; ТСБЛМ, 336;</i>	
<i>настольнік – нахлебнік, скатерць МБС, 83; НБМС, 157; ПРБС, 109; ПРБС, 214; ПРБС-2, 152; 1. Нахлебнік. 2. Скатерць Нас., 320 (параўн.: Выраб з шчыльнай тканіны, якім засцілаюць стол; абрус ТСБМ-3, 315; ТСБЛМ, 377);</i>	
<i>начынка – фарш ПРБС, 243; ПРБС-2, 171; Тое, чым начынены пірагі, цукеркі і пад. ТСБМ-3, 340; ТСБЛМ, 382;</i>	
<i>пакута – повинная, покаяние, раскаяние ПРБС, 159; ПРБС-2, 113; ПРБС, 168; ПРБС-2, 120; ПРБС, 201; pokuta покаяние; раскаяние БПРС-2, 94 (параўн.: Вялікая фізічная або душэўная мука ТСБМ-3, 623; ТСБЛМ, 427);</i>	
<i>пройма – сквозняк МБС, 122; скразняк, скразны вецер ТСБМ-4, 397</i>	
<i>пучок – букет ПРБС, 20; ПРБС-2, 17; 1. Невялікая звязка чаго-н. 2. Мноства чаго-н., што разыходзіцца з аднаго месца, адной кропкі ТСБЛМ, 527;</i>	
<i>пярышак – первенец ПРБС, 149; ПРБС-2, 106; (разм.). Тавар першага гатунку. // Першая самагонка з затору ТСБМ-4, 537;</i>	
<i>самота – уединение, индивидуальность, одиночество МБС, 134; ПРБС, 236; ПРБС-2, 167; НБМС, 207; ПРБС, 130; ПРБС-2, 94; 1. Адзінота, знаходжанне ў адзіноцтве. 2. Стан, самаадчуванне самотнага; смутак ТСБМ-5/1, 50; ТСБЛМ, 584;</i>	
<i>цеча – течение, ток ПРБС, 230; ПРБС, 231; 1. Пранікненне вадкасці цераз шчыліну, прабоіну. 2. Дзірка, прабоіна, праз якую працякае вадкасць куды-н. ТСБМ-5/2, 242; ТСБЛМ, 731.</i>	

ЛІТАРАТУРА

1. Актуальные проблемы учебной лексикографии / Сост. В.А. Редькин. – М.: Русский язык, 1977. – 320 с.
2. Байкоў, М. Слоўнікавая праца ў беларускай мове / М. Байкоў // Літаратур.-наук. весн. ін-ту бел. культуры. – 1922. – Сш. 1. – С. 236-254.
3. Беларуская мова: Хрэстаматыя. – Мінск: Изд-во Юнипресс, 2005. – 592 с.
4. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Пад рэд. А.Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭН, 1994. – 655 с.
5. Берков, В.П. Вопросы двуязычной лексикографии / В.П. Берков. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – 192 с.
6. Берков, В.П. Двуязычная лексикография: Учеб. / В.П. Берков. – СПб: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1996. – 248 с.
7. Будагов, Р.А. Толковые словари в национальной культуре народов / Р.А. Будагов. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 151 с.
8. Виноградов, В.В. Лексикология и лексикография: Избр. тр. / В.В. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
9. Гак, В.Г. Грамматика и тип словаря / В.Г. Гак // Слово в грамматике и словаре: Сб. ст. / Отв. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Наука, 1984. – С. 42-50.
10. Гуліцкі, М.Ф. Беларуская савецкая тэрміналагічная лексікаграфія (20-30-я гады) / М.Ф. Гуліцкі // Беларуская мова: Зб. арт. / Гомел. дзярж. ун-т; Гал. рэд. У.В. Анічэнка. – Мінск: Выд-ва Бел. дзярж. ун-та, 1980. – Вып. 7. – С. 131-138.
11. Гуліцкі, М.Ф. Нарысы гісторыі беларускай лексікаграфіі (XIX – пачатак XX ст.) / М.Ф. Гуліцкі. – Мінск: Выш. школа, 1978. – 120 с.
12. Іванова, С.Ф., Іваноў, Я.Я. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: Лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С.Ф. Іванова, Я.Я. Іваноў. – Мінск: Бел. Фонд Сораса, 1997. – 262 с.
13. Караулов, Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1981. – 366 с.
14. Кіпель, В., Саўка, Зм. Беларускія слоўнікі й энцыклапедыі / В. Кіпель, Зм. Саўка. – Нью-Ёрк – Менск: Беларускі Інстытут Навукі й мастацтва, 2001. – 570 с.
15. Лихачев, Д.С. О словарях и словарниках / Д.С. Лихачёв. // Рус. речь. – 1973. – № 2. – С. 60-64.
16. Некрашэвіч, С. Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы / С. Некрашэвіч // Польша. – 1925. – № 5. – С. 164-186.
17. Ожегов, С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи: Учеб. пособие для вузов / С.И. Ожегов. – М.: Высш. шк., 1974. – 352 с.
18. Плотнікаў, Б.А. Беларускае слоўніцтва / Б.А. Плотнікаў. – Мінск: Акадэмія кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, 2003. – 135 с.
19. Словарь и культура русской речи. – М.: Индрик, 2001. – 560 с.
20. Слово в грамматике и словаре: Сб. ст. / Отв. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Наука, 1984.

21. Современный русский язык: Лексикология. Фразеология. Лексикография: Хрестоматия и учебные задания. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2002. – 496 с.
22. Сороколетов, Ф.П. Общая и учебная лексикография: Учеб. пособие / Ф.П. Сороколетов. – Л.: Ленингр. ун-т, 1985. – 57 с.
23. Уласевіч, В.І., Даўгулевіч, Н.М. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В.І. Уласевіч, Н.М. Даўгулевіч. – Мінск: ТетраСистемс, 2009. – 448 с.
24. Шчэрбін, В.К. Тэарэтычныя праблемы беларускай лексікаграфіі / В.К. Шчэрбін. – Мінск: Бел. кнігазбор, 1996. – 141 с.
25. Шчэрбін, В.К. Асноўныя складнікі беларускай лексікаграфіі / В.К. Шчэрбін. – Роднае слова. – № 2. – 2009. – С. 38-45.
26. Zgusta, L. Manual of lexicography / L. Zgusta. – Praha: Academia, 1971. – 360 р.

ПРЫНЯТЫЯ СКАРАЧЭННІ

- БПРС** – Гессен Д., Стыпула Р. Большой польско-русский словарь: В 2 т. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Рус. яз.; Варшава: Ведза пов-шехна, 1988. – Т. 1-2.
- МБС** – Гарэцкі М., Гарэцкі Г. Маскоўска-беларускі слоўнік. – Выд. 2-е, з папр. і вялікімі дадат. – Вільня: Б.в., 1920. – 144 с.
- НБМС** – Гарэцкі М. Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік / Рэд. Я. Станкеўчыка. – Выд. 2-е, стэр. – Вільня: Друк. "Віленскага выдавецтва", 1921. – 264 с.
- ПРБС** – Байкоў М., Гарэцкі М. Практычны расійска-беларускі слоўнік. – Мінск: Выд. "Белтрэстдрук", 1924. – 261 с.
- ПРБС-2** – Байкоў М., Гарэцкі М. Практычны расійска-беларускі слоўнік. – Выд. 2-е, выпр. і дап. – Мінск: ДВБ, 1926. – 192 с.
- ТСБЛМ** – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65000 слоў / Пад рэд.: М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – Мінск: Бел. Энцыкл., 1996. – 783 с.
- ТСБМ** – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. / Пад агул. рэд. К.К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: Выд-ва "Бел. сав. энцыкл.", 1977-1984. – Т. 1-5.

Тэрміналагічны ўказальнік

аднамоўныя слоўнікі	11
беларуская лексікаграфія 20- х гг. XX ст.	19
беларуская тэрмінаграфія	21
вучэбныя слоўнікі	23
гістарычная лексікаграфія	17
дыдактычны аспект лексікаграфіі	25
загалоўнае слова	15
замежная беларуская лексікаграфія	20
ілюстрацыйны матэрыял	17
камп'ютарная лексікаграфія	15
лексікаграфія	5
лінгвакраіназнаўчы слоўнік	26
нарматыўны аспект лексікаграфіі	24
памета	16
перакладныя (двух-, шматмоўныя) слоўнікі	11
практычная лексікаграфія	8
прынцыпы лексікаграфіравання	7
словаспіс (рээстравая частка)	16
слоўнік	6
слоўнікавая дэфініцыя	16
слоўнікавы артыкул	15
слоўнікі лінгвістычныя	12
слоўнікі энцыклапедычныя	13
тлумачальны слоўнік	14
тыпалогія слоўнікаў	10
тэарэтычная лексікаграфія	9
тэзаўрус	13
тэрміналагічныя слоўнікі	23

Вучэбнае выданне

Савіцкая Ірына Іванаўна

Беларуская лексікаграфія: гісторыя і сучаснасць

Вучэбна-метадычны комплекс

*Вучэбны дапаможнік для студэнтаў спецыяльнасці
1 - 210501 – “Беларуская філалогія”*

У аўтарскай рэдакцыі

Падпісана да друку 10.02.2011. Фармат 60х84/16. Папера афсетная.
Друк афсетны. Ум. друк. арк. 2,78. Ул.-выд. арк. 2,35. Тыраж 30 экз.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
ЛІВ № 02330/0494425 ад 08.04.2009.
Пр-т Незалежнасці, 4, 220030, Мінск

*Надрукавана з арыгінал-макета заказчыка
на капіравальна-множыльнай тэхніцы
філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
вул. К. Маркса, 31, 220030, Мінск*